

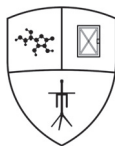
COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 5

A MAGYAR KATOLICIZMUS ÉS TRIANON

Tanulmányok

Szerkesztette
SÁGI GYÖRGY



BUDAPEST

2023

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II

Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
(ELKH-PPKE-PTE)

Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editor*, 2023

ISSN 2064-8375

ISBN 978-963-416-364-0

ISBN ebook 978-963-416-365-7

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Szedte és tördelte - *Layout*: É. Lipót

Olvasószerkesztő - *Corrector*: Zs. Matus, V. Kanász

Borítóillusztráció - *Coverillustration*: P. Somfalvai

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

TARTALOM

<i>Előszó</i> (Tusor Péter)	7
---------------------------------------	---

I. ÁLLAM, EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM

IV. Károly visszatérési kísérletei a szentszéki források tükrében (Hamerli Petra)	11
Az országos katolikus nagygyűlések és Trianon (Gianone András).	25
Pehm (Mindszenty) József és Trianon (Balogh Margit).	43

II. EGYHÁZMEGYÉK ÉS EGYHÁZKORMÁNYZAT

„A rosszul informált szentszéktől a jól informálthoz fellebbezünk.” Trianon egyházkormányzati következményei a magyar sajtó tükrében (Klestenitz Tibor)	103
A kettészakított érseki egyházmegye. Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után (Tóth Tamás)	124
A magyar görögkatolikus mozgalom és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának hatása a magyar–román viszonyra a trianoni békeszerződést megelőző években (Véghseő Tamás).	154

III. SZERZETESSÉG

Trianon következményei és hatásai a kalocsai iskolanővérek működésére. Különös tekintettel a Bácskában (Sági György).	189
--	-----

Magyar piaristák Csehszlovákiában: a nyitrai és a trencséni rendház története (1918–1922) (Szekér Barnabás)	237
Trianon és a máriapócsi baziliták: megújulás és útkeresés (Földvári Katalin)	272

IV. HISTORIOGRÁFIA

Trianon és az Egyház viszonyának historiográfiája (Tóth Krisztina)	293
<i>Rövidítések</i>	317
<i>Szerzők</i>	319
<i>Index</i>	321
<i>A magyar katolicizmus és Trianon</i> (Összefoglalók)	329
<i>Hungary's Catholicism and Trianon</i> (Summaries in English, translated by Eszter Krakkó)	339
<i>Table of Contents</i>	349

A MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUS MOZGALOM ÉS A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE

megalapításának hatása a magyar–román viszonyra
a trianoni békeszerződést megelőző években

A magyar görögkatolikus identitásdiskurzusban újra és újra felbukkan az az állítás, mely szerint Magyarország keleti határait 1920-ban azért nem a Tisza vonalánál húzták meg, mert – többek között – az 1912-ben a magyar identitású és nyelvű görögkatolikusok számára alapított Hajdúdorogi Egyházmegye is a Tiszántúl magyar jellegének bizonyítéka volt. Így történt ez a Hajdúdorogi Egyházmegye centenáriumi ünnepségsorozatának nyitó rendezvényén is (2012. február 18.), amikor Orosz Atanáz miskolci püspök-exarcha – maga is hajdúdorogi származású család sarja – ünnepi beszédében utalt erre a nemzedékről-nemzedékre hagyományozódó állításra.¹

Köztudott, hogy a román-magyar határvonal megállapítása során elsősorban a vasútvonalaknak volt jelentősége, ezért a fenti gondolatot inkább a két világháború között helyét kereső magyar görögkatolikus társadalom vágyvezérelt állításának kell tekintenünk. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a térségben élő görögkatolikus népesség hovatarozásának vagy inkább „hova sorolásának” – ha nem is a határ megállapítása során – volt jelentősége, sőt a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításakor heves viták tárgyává is vált a szabolcsi, szatmári és a bihari régióban, valamint a Székelyföldön található, román liturgikus nyelvű egyházközségek etnikai jellegének megállapítása.

Ezen viták jelentőségét igazolja az a feljegyzés is, amit Raymund Netzhammer (1862–1945) bukaresti római katolikus érsek naplójában² olvashatunk Matthias Erzberger (1875–1921) német politikus bukaresti tárgyalásairól. Erzberger 1916. február 16-án titokban érkezett Bukarestbe. A német kormány és a központi hatalmak képviselőiben az volt a feladata, hogy kapcsolatba lépjen Ferdinánd román királlyal (1865–1927, 1914-től uralkodó) és bírja rá arra, hogy Románia ne adja fel a semlegességet. A titkos találkozóra a Németországban született Netzhammer érsek palotájában került sor a vasárnapi szentmise után, melynek a Hohenzollern-családból származó király és családja rendszeres résztvevője volt. Az érsek beszámolója szerint Erzberger azon kérdésére, hogy Romániának mi oka lenne az Osztrák–Magyar Monarchia megtámadására,

¹ *Emlékkönyv a Hajdúdorogi Egyházmegye centenáriumi ünnepségsorozatáról, 1912–2012*, szerk. ZADUBENSZKI NORBERT–SZABÓ SÁNDOR, Nyíregyháza 2013, 10–11.

² *Raymund Netzhammer, Bischof in Rumänien: im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan I–II*, hg. von NIKOLAUS NETZHAMMER, München 1995–1996, I, 606–609.

Ferdinánd király azt válaszolta, hogy a Monarchia több súlyos bűnt is elkövetett román nemzetiségű polgáraival szemben. És az elsők között a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását említette! A király szerint ez a románokat nagyon elkésérettette, és végérvényesen a Monarchia ellen hangolta.³ A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának tehát nagy szerepe volt abban, hogy a magyar-román viszony éppen akkor került mélypontra, amikor egyébként Tisza István a magyar-román megegyezés (a „román-paktum”) lehetőségét kereste.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a korabeli források adataira támaszkodva bemutassam a magyar görögkatolikusok létének, mozgalmának és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának hatását a magyar-román viszonyra a trianoni békeszerződést megelőző 20–25 évben.

I. ÁTLÉPNI A VÖRÖS VONALAT

Első olvasatra talán furcsának tűnik, hogy ebben az összetett konfliktusban már a magyar görögkatolikusok létének kérdése is valamilyen jelentőséggel bírhat. Valójában azonban egy ideig ez, vagyis a magyar görögkatolikusok létezésének megkérdőjelezése uralta a románok – magyarországi és romániai egyháziak és világiak, görögkatolikusok és ortodoxok – gondolkodását és megnyilvánulásait e tekintetben. Ennek megértéséhez ismét Netzhhammer érsek naplója ad segítséget. Az érsek feljegyzett egy beszélgetést, amit 1912. március 10-én a vasárnapi szentmise után Károly királlyal folytatott az érseki palotában.⁴ A téma természetesen a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása volt, melynek folyamata azokban a hetekben döntő szakaszához érkezett. Az érsek megosztotta az uralkodóval a legújabb római híreket, melyekre reagálva Károly király egy érdekes megjegyzést tett. A konkrét részletkérdésektől egy kicsit eltávolodva kifejezte őszinte csodálkozását a fölött, hogy a magyarok – értve ez alatt elsősorban a magyar kormányt – egy magyar jellegű bizánci rítusú egyházmegye felállítása mellett döntöttek. Annyira valószínűtlennek tűnt számára ez a lépés, hogy meglepetését a „soha se gondoltam volna...” mondattal fejezte ki. Bár korábban Sturdza miniszterelnöktől hallotta, hogy Magyarországon próbálkoznak a magyar nyelvű liturgiával, de ezt akkor úgy értette, hogy a római katolikus alsópapság részéről történnek ilyen próbálkozások. Még meg is nyugtatta Sturdzát, hogy a Szentszék ezt soha se fogja

³ Uo. 606–609. Néhány hónappal később kiderült, hogy Erzberger titkos küldetése nem érte el a célját és Románia az antant oldalán belépett a háborúba. A bécsi román nagykövet augusztus 14-én nyújtotta át a hadiállapot beállítását kimondó jegyzéket, ami szintén utal a Magyarországon élő románokkal szemben elkövetett igazságtalanságokra. Vö. *Az első világháború*, szerk. SZABÓ DÁNIEL, Budapest 2009, 95. Netzhhammer érsek naplójának magyar görögkatolikus vonatkozásaihoz: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Netzhhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása*, Athanasiana 37 (2013) 111–128.

⁴ *Raymund Netzhhammer I*, 350–351.

engedélyezni. De azt, hogy ez a jelenség valójában a görögkatolikus parókiákon jelentkezett, csak Netzhammer érsekkel beszélgetve realizálta és ez a felfedezés teljesen megdöbbentette. Károly király ugyanis tisztában volt azzal, hogy a magyar politikai elit, de végeredményben a magyar közvélemény számára is a bizánci rítus és a magyar identitás gyakorlatilag egymást kizáró fogalmak voltak. A bizánci rítust a szlávok és a románok világához tartozó „kódként” kezelték, amit a magyar nemzet és kultúra „kódrendszerével” inkompatibilisnek véltek. Amikor tehát a magyar kormány úgy döntött, hogy támogatja a magyar identitású görögkatolikusok mozgalmát, s megadja nekik az önszerveződés legerősebb eszközét, a saját egyházkormányzatot, akkor Károly király olvasatában egy olyan vörös vonalat lépett át, amit nem lett volna szabad átlépnie. Mégpedig azért, mert ez az átlépés román szemszögből támadás, erőszakos és durva behatolás volt abba a térbe, mely évszázadokon át a magyarországi románság számára az elkülönülés és a megmaradás zálogát jelentette. A Hajdúdorogi Egyházmegye ezáltal a románok szemében annak jelképévé vált, hogy a Magyar Állam rárontott az ország román görögkatolikus lakosaira és a bizánci rítus „magyarításának” támogatásával új fejezetet nyitott a gyűlöletes magyarosító nemzetpolitika történetében.

2. HÁROM LEVÉL

Károly király meglepett felkiáltása 1912-ben már kései reakció, de a magyarországi románok természetesen már jóval korábban eljutottak erre a felismerésre. A magyar görögkatolikusok létezésének megkérdőjelezése, vagy legalábbis valós létszámuk radikális alábecslése éppen a védekezés első, leginkább kézenfekvő eszközeként került bevetésre. A román görögkatolikus egyháziak a magyar görögkatolikus önszerveződés 1868-tól kezdődő intenzív szakaszát végigkísérték annak bizonygatásával, hogy magyar görögkatolikusok nem is léteznek, valójában a reformátusok uralta magyar kormány „kreálmányai”. Érthető módon elsősorban a Szentszéket próbálták meggyőzni felterjesztéseikkel, melyek közül most csak hármat emelünk ki.

Az első Victor Mihály gyulafehérvár–fogarasi metropolita (1895–1918), vagyis az erdélyi román görögkatolikus egyház legfőbb elöljárójának 1896. augusztus 7-én a bécsi nunciatúrának megküldött jelentése.⁵ A jelentés apropója a nagy botrányt keltő magyar nyelvű görögkatolikus liturgia volt, amit Ujhelyi Andor hajdúdorogi parókus az Egyetemi templomban mutatott be 1896. június 27-én.⁶ Mihályi metropolita

⁵ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905* (CA II, 4/1), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON, Nyíregyháza 2014 (a továbbiakban: *Források II/4/1.*), 227–231.

⁶ A liturgia valójában nem volt teljesen magyar nyelvű: Ujhelyi Andor parókus a pápi csendes imákat ósláv nyelven végezte. Bár Ujhelyi a magyar liturgia elkötelezett híve volt, de talán ő maga is érezte az Egyetemi templomba demonstratív céllal szervezett liturgia provokatív életét: Vö. Firczák Gyula munkácsi püspök jelentése XIII. Leó pápának 1896. november 25-én: *Források II/4/1.*, 250–256, 254.

a magyar görögkatolikusok létszámára vonatkozóan azt a megállapítást teszi, hogy a Munkácsi, Eperjesi és Nagyváradai Egyházmegyékben mindössze 41 olyan parókia van, melynek hívei csak magyarul tudnak. Létszámukat kb. ötvenezerre teszi. További 57 parókián a csak magyarul tudó hívek ruszinokkal és románokkal vegyesen élnek. Ezen parókiák összlétszámát (tehát magyarokat, románokat, ruszinokat együtt számolva) szintén ötvenezerre teszi.⁷ Ezzel szemben a magyar görögkatolikus mozgalom képviselői beadványaikban rendszeresen 250–300 ezer hívő jogos lelki igényeiről írnak. A román főpásztor tehát azt a látszatot kívánja kelteni, hogy nincs szó valós, tömeget érintő, mindenképpen megoldást sürgető lelkipásztori problémáról. Ez a szempont a szentszéki döntéshozatali mechanizmusokban – a „*salus animarum suprema lex*” elve miatt – mindig döntő jelentőséggel bír. Következő lépésként a „protestáns veszélyre” hívja fel a Szentszék figyelmét, ami vissza-visszatérő argumentum a román görögkatolikusok érvelésében. Az első nyomtatásban megjelenő magyar nyelvű liturgikus könyvek a debreceni nyomdában készültek, Debrecen pedig a „kálvinista szektások Rómája” – mutat rá a román főpap.⁸

Kétségtelen, hogy a magyar görögkatolikusok mozgalmát a református politikai körök – a római katolikus főpapokkal ellentétben – támogatták. Sőt, az Egyetemi templomban bemutatott liturgia mögött is György Endre (1848–1927) országgyűlési képviselő, a tiszántúli református egyházkerület gondnoka állt, aki elhitette a magyar görögkatolikus mozgalom motorjának számító hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság tagjaival azt, hogy a millennium évében a fővárosban kellő sajtóelőkészület⁹ mellett megtartott magyar nyelvű liturgia segíteni fogja a mozgalom kettős céljának – a magyar nyelv liturgikus használatának elismerése és egy magyar görögkatolikus egyházmegye megalapítása – elérését. A valóban jól előkészített sajtóvisszhang azonban katasztrofális következményekhez vezetett: a magyar liturgia híre napokon belül eljutott a Szentszékhez, ahonnan rövid vizsgálat után¹⁰ rendkívül szigorú tiltó határozat érkezett: az érintett görögkatolikus püspököknek haladéktalanul gondoskodniuk kellett a magyar nyelv liturgikus használatának megszüntetéséről, a használatban lévő liturgikus könyvek megsemmisítéséről és a mozgalomban résztvevő papok megbüntetéséről.¹¹

A nem várt súlyos következmény a református támogatás átértékelésére készítette a mozgalom fővárosi tagjait, akik Szabó Jenő (1843–1921)¹² köré csoportosulva egyre

⁷ *Források II/4/1*, 229.

⁸ Uo. 230.

⁹ Az akkor még újdonságnak számító Telefon Hírmondó (a rádió előfutára) is napokon át hirdette a magyar nyelvű liturgiát. Vö. *Források II/4/1*, 215.

¹⁰ Mihályi metropolita jelentése is a vizsgálat részét képezte.

¹¹ *Források II/4/1*, 245–246.

¹² 1868–1893 között a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium alkalmazottja (elnöki osztály, majd vasúti osztály), 1874–1893 között osztálytanácsos, miniszteri tanácsos, a vasútállamosítási ügyek előadója,

inkább átvették az irányítást. Melles Emil (1857–1932),¹³ aki később a főváros első görögkatolikus parókusa lett, nyílt publicisztikában kérte György Endrét, hogy tartsa távol magát a magyar görögkatolikusoktól. A mozgalommal egyáltalán nem szimpatizáló Drohobeczky Gyula (1853–1934) kőrösi püspök egyenesen azt a vádat fogalmazta meg, hogy György Endre célja a budapesti liturgiával a szentszéki tiltás kiprovokálása volt, hogy az elkeseredett magyar görögkatolikusok szakítsanak Rómával és hozzanak létre egy református befolyás alatt álló nemzeti egyházat.¹⁴

A protestáns veszéllyel való riogatásnak a román egyháziak részéről tehát csak anynyiban volt alapja, hogy valóban létezett egy – nem teljesen világos céloktól vezérelt – református politikai támogatás. Ugyanakkor teljesen megalapozatlan volt az a feltételezés, hogy ez a református támogatás a magyar görögkatolikusok Rómától való elszakadásához vezethet. Ilyen felvetés vagy fenyegetés nem fogalmazódott meg a mozgalom képviselői részéről.

Mihályi metropolita levele után néhány nappal a gyulafehérvár–fogarasi főegyházmegye ökonómusa, Vasile Hossu (1866–1916), később lugosi (1903–1912), majd szamosújvári megyéspüspök (1912–1916) is tollat ragadott és újabb veszélyre hívta fel az állomáshelyét éppen elfoglaló Emidio Taliani (1838–1907) bécsi nuncius figyelmét.¹⁵ Tisztában volt azzal, hogy a magyar liturgiát ellenző román álláspontnak van egy gyengéje. Mégpedig az, hogy a magyar görögkatolikusok nem kértek többet a Szent-széktől annál, mint amit a románok már két évszázaddal korábban megkaptak: vagyis azt, hogy a népnyelvet használhassák a liturgiában. Hossu el is ismeri, hogy a román templomokban használatos liturgikus nyelv megegyezik a népnyelvvél.¹⁶ De természetesen azt is hozzáteszi, hogy ez nekik „jár”, mivel már ezzel a gyakorlattal léptek unióra Rómával. Ezzel szemben – állítása szerint – a magyar nyelv liturgikus használata csak néhány évre nyúlik vissza és csak az a célja, hogy a kormány magyarosító törekvéseit szolgálja. Az alábbi forgatókönyvet valószínűsíti: amennyiben a magyar liturgia engedélyeztetése megtörténik, minden román faluban akad majd két-három család, akik bejelentik igényüket a magyar liturgiára, a kormányzat pedig kötelezni fogja a parókusokat a magyarul misézésre, prédikálásra, hitoktatásra. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy a román görögkatolikusok nemzeti identitásukat féltve

1896-tól főrendházi tag (elsőként a görögkatolikus vallású világiak közül), 1898-tól a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának elnöke.

¹³ Melles Emil vezércikke a *Kárpáti Lapok*ban: KL 3 (1897) 16, 1.

¹⁴ Drohobeczky Gyula kőrösi püspök levele XIII. Leó pápához a magyar liturgia ügyében 1897. január 26-án. Vö. *Források II/4/1*, 280–289, 284.

¹⁵ 1896. augusztus 10. *Források II/4/1*, 233–234.

¹⁶ „E soltanto nella chiesa rumena, che la lingua liturgica è identica colla lingua volgare, però è da notare, che i rumeni, quando ritornarono all'unione si trovavano gir da molto tempo nell'uso della lingua liturgica rumena.” *Források II/4/1*, 233–234, 234.

elhagyják a katolikus egyházat és a román ortodox egyháznál keresnek menedéket.¹⁷ Az ökonómus által megfogalmazott veszély az egyházi szóhasználatban a görögkatolikus egyházak történelmét végig elkísérő „szizmaveszély”, ami konfliktushelyzetekben egyfajta jelképes „vörös pánikgombként” jelent meg. Mivel azonban az érdekelték túlságosan gyakran tenyereltek rá erre a pánikgombra, a Szentszék nagy fenntartásokkal fogadta ezeket a jelzéseket. Ezért Vasile Hossu azon megállapítása, mely szerint a magyar liturgia a román görögkatolikus egyház megsemmisülését fogja előidézni, nem töltötte el a Szentszék olyan mértékű félelemmel, amit a levélíró remélt. A későbbi püspök arról is megfeledkezett, hogy Róma máshonnan is tájékozódott, így a kúriai döntéshozók előtt ismert volt az a tény, hogy a magyar nyelv liturgikus használata ekkor már egy évszázados múltra tekintett vissza. Tehát a magyarosításra irányuló politikai szándék nem „találhatta fel” a magyar liturgiát, hanem azt csak a maga céljainak szolgálatába állíthatta, ami viszont ténylegesen meg is történt.

A magyar görögkatolikus ügy lelkipásztori jelentőségének csökkentése, a „protestáns veszéllyel”, valamint a „szizmaveszéllyel” való riogatás ellenszereként az 1898-ban alakult Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága római zarándoklatot szervezett. A magyar görögkatolikus társadalomhoz intézett felhívás így fogalmaz: „1. *Annak bizonyítása, hogy a görögkatolikus magyarok bűségeen ragaszkodnak az egyház egységének központjához, Rómához, s ez a ragaszkodás élő hite, tiszta meggyőződésen és odaadó szereteten alapul.* 2. *Azokkal szemben, akik úgy informálták a Szentszékét, hogy nincs is görögkatolikus magyarság, e zarándoklattal bizonyítjuk létiünket és azt is, hogy elég nagy számban vagyunk abhoz, hogy figyelembe vegyenek bennünket.* 3. *Végül ki kell mutatnunk Őszentsége előtt, hogy amikor más ajkú hittestvéreinkhez hasonlóan, nyelvünket istentiszteleti nyelvűvé emelgetni kérelmezzük, csak a köztünk lábra kapott bitközőny, vallásmegvetés és valláselbagyás ellen küzdünk, mozgalmunk minden ízében tiszta, őszinte és katolikus.*”¹⁸

Az 1900. évi szentévre időzített zarándoklat kétségtelenül sikeresnek bizonyult.¹⁹ A mintegy félezer magyar görögkatolikus hívő megjelenése Rómában feltűnést keltett, s nyilvánvalóvá tette, hogy egy valóban létező és a Szentszékhez hű közösségről van szó. Bár a zarándokok a magyar liturgia engedélyezését hiába kérték, megjelenésük,²⁰ szervezettségük és elszántságuk²¹ jó benyomást tett a Kúriára.

¹⁷ Uo. 233.

¹⁸ A felhívás szövege: KL 4 (1898) 51, 2–3. Kiadva: *Források II/4/1*, 387–390.

¹⁹ A zarándoklatról kiadott emlékkönyv: *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, A Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, Budapest 1901.

²⁰ A zarándokcsoport összetétele vegyes volt: nagy számban csatlakoztak – hatalmas anyagi áldozatot vállalva – egyszerű falusi emberek (elsősorban Hajdúdorogról), budapesti polgárok, hivatalnokok, művészek, papok. A társadalmi különbségek ellenére a zarándokcsoport megjelenése a római bazilikákban, majd pedig a Vatikánban egy hívő közösség szimpatikus képét mutatta, ami a Kúria figyelmét se kerülte el.

²¹ A zarándokok mindenképpen XIII. Leó pápának akarták átadni kérvényüket. Annak tartalma miatt viszont az Államtitkárság nem látta célszerűnek az audiencia megadását. Ekkor Szabó Jenő kijelentette, hogy addig nem távoznak Rómából, amíg a pápa nem fogadja őket, s ezért készen állt jelentős anyagi áldozatra is.

Mindez arra készítette Epaminonda Lucaciu (1877–1960) szerb-csanádi román görögkatolikus parókuszt, a Memorandum-perből ismert Vasile Lucaciu fiát, hogy tollat ragadjon és a román görögkatolikusok nevében figyelmeztesse XIII. Leó pápát a magyar liturgia jelentette veszélyre.²² A fentebb idézett két levél többnyire tárgyilagos hangvételétől eltérően Lucaciu levele inkább primitív gúnyolódó megjegyzésekkel tűzdelt szenvedélyes feljelentőlevél. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, mert a Kúria is komolyan vette, s felvették a Rendkívüli Egyházi Ügyek és a Propaganda Fide Kongregációk 1902. április 16-i összevont ülésének iratai közé.²³ Azért is figyelmet érdemel továbbá, mert a fentebb ismertetett szempontok és ellenérvek mellett megjelenik egy újabb elem: a „zsidó-szabadkőműves” magyar kormánynak nemcsak az a célja, hogy elszakítsa a görögkatolikusok egy részét Rómától, de meg is akarja alázni a Szentszéket azért, hogy nevetségessé teszi az egész világ előtt. Ezt a sajátos következtetést a magyar liturgikus fordításokkal indokolja. Állítása szerint a debreceni reformátusok megbíztak egy görögkatolikus papot, aki ittas állapotban látott hozzá a liturgikus szövegek fordításához és több helyen olyan kifejezéseket alkalmazott, melyek a szent szövegeket nevetségessé teszik. A debreceni reformátusok aztán finanszírozták ennek a fordításnak a kiadását, s ezzel nevetségessé tették a szent szövegeket.

Szerencsére példát is hoz, így állítását ellenőrizni tudjuk. Példaként az esketési szertartás egyik himnuszát idézi, mely a kezdősora után napjainkban az „Izajás örvendj” címet viseli. Ennek éneklése alatt a pap kézen fogva a jegyeseket megkerüli az oltárt. Ezért ezt Izajás táncának is nevezik. Lucaciu állítása szerint az ittas állapotban lévő fordító annyira erőltette a szöveg magyar jellegét, hogy a jellegzetes magyar tánc, a bokázás kifejezését használta („Izajás bokázik”) és ezzel gúny tárgyává tette a szent szöveget.

Lucaciu határozott állítása ellenére a nyomtatásban (nem csak Debrecenben) megjelent magyar nyelvű görögkatolikus liturgikus könyvek egyike se tartalmazza ezt a fordítást. De a fennmaradt kéziratok szerkönyvekben is hiába keressük. A történet hitelességét az a tény is kétséggé teszi, hogy az esketés szertartását tartalmazó Szerkönyvet (Euchologion) nem egy ember, hanem egy liturgikus fordító bizottság fordította le Danilovics János hajdúdorogi külhelynök irányítása és a Munkácsi Egyházmegye által kirendelt lektorok felügyelete alatt.²⁴ A legnagyobb jóindulattal is csak annyit állapíthatunk meg, hogy Lucaciu egy nem ellenőrzött mendemondát juttatott

²² Források II/4/1, 480–485.

²³ Források II/4/1, 485–489.

²⁴ A liturgikus kiadványok: 1. *Aranyszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája*, Debrecen, 1882. 2. *Görög katolikus egyházi szerkönyv (Euchologion)*, Debrecen, 1883. 3. *Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszentelték liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai*, Debrecen, 1890. 4. *Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a bozzávaló imákkal*, ford. Danilovics János. Debrecen, 1892. A bizottság munkájáról: IVANCSÓ ISTVÁN, *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége* (Athanasiana füzetek 1), Nyíregyháza 1999.

el a római döntéshozók elé. Tették két szempontból van jelentősége. Az első az, hogy a liturgikus szövegek hitelességének kérdése a Szentszék számára mindig kiemelt szempont. Tehát jól gondolta Lucaciu, hogy ezen a téren érdemes elhintenie a gyanút és megkérdőjelezni a magyar görögkatolikus alkalmasságát arra, hogy a hit tisztasága szempontjából kifogástalan szövegeket alkossanak. A második szempont az, hogy Lucaciu eljárása és stílusa jól érzékelteti azokat az indulatokat, melyek a kérdés körül egyre csak erősödtek.

3. MAGYAR–ROMÁN KONFLIKTUS BUDAPESTEN

Az Egyetemi templomban végzett magyar liturgiát gyors – talán túlságosan is elhamarkodott – és szigorú tiltás, majd pedig hosszú hallgatás követte a Szentszék részéről. A magyar kormány ugyan diplomáciai offenzívába kezdett (vatikáni akció), de az újabb és újabb kérvényekre a Szentszék hallgatással válaszolt. Ez az adott körülmények között kifejezetten pozitív eredmény volt, hiszen a Szentszék a liturgikus nyelv kérdésében nem engedhetett. Ugyanakkor a tiltó rendelkezésben megfogalmazott szankciók ellenőrzését sem szorgalmazta. A görögkatolikus magyarok római zarándoklatának tapasztalatai és a beszerzett információk alapján ugyanis a Szentszék is belátta, hogy itt nem egy kezdeti stádiumban lévő mozgalomról van szó, amit még csírájában el lehet fojtani, hanem egyes parókiák esetében már akár egy évszázadra is visszanyúló töretlen hagyományról. Jelentős zavarok nélkül tehát ez a szokás nem szüntethető meg. Ez a felismerés vezetett – Nikolaus Nilles jezsuita tudós hathatós közreműködésével – a *tolerari potest*, vagyis a hallgatólagos tűrés álláspontjához.²⁵ Az érintett megyéspüspökök azt az utasítást kapták, hogy tegyenek meg mindent a magyar nyelv liturgikus használata további terjedésének megakadályozásáért, de alapvetően saját lelkiismeretük és belátásuk szerint cselekedjenek.²⁶

Ez az álláspont nyilvánvalóan csak elodázni tudta a döntést. A görögkatolikus püspököknek nem voltak meg az eszközeik a gyakorlat megfékezésére. Sőt, a fővárosban létesített első görögkatolikus parókia esete azt is megmutatta, hogy még az ország hercegrímása se tudott eleget tenni a szentszéki elvárásoknak.

Az egy évtizedes előkészítés után 1905-ben megalapított budapesti görögkatolikus parókia a főváros kegyurasága mellett az Esztergomi Főegyházmegye kötelékében kezdte meg működését. A főváros kifejezetten azzal a feltétellel vállalta a kegyurasá-

²⁵ Nikolaus Nilles szerepéhez bővebben: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Nikolaus Nilles és a magyar görög katolikus liturgia ügye*. Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (CA I. Studia, 3) (szerk. Véghseő Tamás), Nyíregyháza 2010, 91–97.

²⁶ Felice Cavagnis, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának levele Emidio Taliani bécsi nunciusnak, Róma, 1902. április 16. *Források II/4/1*, 490.

got, hogy a templomi nyelvnek magyarnak kellett lennie.²⁷ Ennek biztosítása érdekében az a Melles Emil lett az első parókus (1905–1932), aki maga is liturgiafordító volt és aki a fővárosba a szatmárnémeti magyar görögkatolikusok liturgikus gyakorlatával érkezett. Mivel ez a gyakorlat bő teret adott a magyar nyelvnek, csak idő kérdése volt, hogy a kialakult törekény *status quo* valamilyen oknál fogva felboruljon. Ez a pillanat 1907 májusában érkezett el, amikor a szentszéki követségről érkező diplomáciai jelentésekben felbukkant a magyar liturgia ügye, előre jelezve, hogy valamilyen változás várható a kérdésben.²⁸ Az első változás 1907 októberében következett be, amikor Róma kivette a budapesti román görögkatolikusokat – a Szentszéknél ruténként nyilvántartott – Szegényház téri (ma Rózsák tere) görögkatolikus parókia joghatósága alól.²⁹ Ez azt jelentette, hogy a fővárosban élő román görögkatolikusok a területileg illetékes római katolikus plébániák joghatósága alá tértek vissza. Mivel maga Melles Emil parókus is elismerte,³⁰ hogy a parókiához tartozó román hívek kifogásolták nála a magyar nyelv liturgikus használatát, nem nehéz kikövetkeztetni, hogy milyen irányból érkezett a kezdeményezés.

Ez azonban csak az első lépés volt. Rövid szünet után Róma ismét napirendre vette a magyar liturgia ügyét, és rövid vizsgálódást követően 1910 tavaszán betiltotta a budapesti templom nyelvhasználati gyakorlatát. Az eljárás megindítása mögött ez esetben is egy feljelentés állt, mely ez alkalommal nem a románoktól, hanem – úgy tűnik – magától Andrij Septickij leMBERGI érsektől indult ki.³¹

²⁷ Budapest székesfőváros közgyűlési határozata a budapesti görögkatolikus parókia felállítására tárgyában, Budapest, 1904. december 9. *Források II/4/1*, 583–584. A parókia történetéhez: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Budapesti Görög Katolikus Paróchiák*. A Katolikus Budapest. Általános történeti szempontok, plébániák, szerk. BEKE MARGIT, Budapest 2013, 1167–1181.

²⁸ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 2. kötet: 1906–1912* (CA II. Textus/Fontes 4/2), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON, Nyíregyháza 2019 (a továbbiakban *Források, II/4/2*), 59–61.

²⁹ *Források II/4/2*, 66–67.

³⁰ Melles Emil budapesti görögkatolikus parókus jelentése Rajner Lajos esztergomi érseki helynöknek, Budapest, 1907. július 31. *Források II/4/2*, 65–66.

³¹ A Görög szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának felterjesztése Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz a Hajdúdorogi egyházmegye felállítása tárgyában, Budapest, 1910. november. *Források II/4/2*, 159–167, 164. Septickij érsek a Budapesten dolgozó galíciai rutén vendégmunkások lelkipásztori ellátásának ürügyén avatkozott be a fővárosi görögkatolikus parókia életébe. A beavatkozás egy tanulmányait végzett római katolikus teológuson, Szentessy Alfonzon keresztül történt, aki mindenképpen görögkatolikus pap szeretett volna lenni. Mivel római katolikus volt, rítusváltásra lett volna szüksége, de ehhez a támogatást nem kapta meg se a budapesti parókiától, sem pedig az esztergomi érsektől. Az elutasítás kapcsán komoly konfliktusba keveredett a parókia papjaival. A kudarc nem vette el a kedvét. Lembergbe utazott és Septickij érseknél jelentkezett papszentelésre. Az érsek bízta meg azzal, hogy a vendégmunkások körében „támasszon igényt” a Rózsák terei parókiától való elszakadásra és egy önálló budapesti rutén parókia létesítésére, melynek aztán papja lehetett volna. Az elszakadás okaként azt jelölték meg, hogy a parókiális templomban magyarul végzik az istentiszteleteket, amit a rutének nem értenek és ezért inkább nem is mennek templomba. Septickij gondoskodott arról, hogy az igény eljusson a Szentszékhez és a római dikasztériumok foglalkozzanak a magyar liturgia ügyével. Vö. Szabó Jenő főrendiházi tag, elnök (Görög

4. A „HAJDÚDOROGI MONSTRUM”

Az újabb szentszéki tiltás hatására a kormány megváltoztatta korábbi álláspontját. Az 1896-os tiltástól kezdődően a kormányok első célja a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyeztetése volt. Ennek elérése után következhetett a második cél megvalósítása, vagyis egy magyar jellegű görögkatolikus egyházmegye felállítása, ami a magyar görögkatolikusok másik évtizedes kíváncsi volt. Az 1910-es tiltás nyilvánvalóvá tette, hogy a nyelvkérdés a Szentszék számára olyan elvi kérdés, melyben nem fog engedményeket tenni. Ennek belátása után a kormányzat az egyházmegye felállítására fókuszált.

Ugyanakkor a sorrend megváltoztatása ellenére a felállítandó új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelvének kérdése megválaszolásra várt. Az ószláv és a román nem jöhetett szóba, hiszen a magyar görögkatolikusok éppen ettől menekültek. A magyar nyelv Róma ellenkezése miatt nem kerülhetett még csak napirendre se. Kompromisszumos megoldásként ekkor elővették Vaszary Kolos (1832–1915) hercegprímás (1891–1912) egyik régi javaslatát. A nagy tekintélyű és a magyar görögkatolikusok mozgalmát mindvégig szimpátiával kezelő bíboros már egy jó évtizeddel korábban is azt tanácsolta, hogy egy nemzeti szempontból semleges nyelvet, az ógörögöt fogadják el liturgikus nyelvként.³² Ezt a megoldást először a magyar görögkatolikusoknak kellett elfogadniuk, hiszen az ógörög liturgikus nyelvvel kapcsolatban számtalan gyakorlati nehézség állt fenn. Az elfogadást segítő a közbeszédben megjelent a különbség-tétel a szoros értelemben vett „lényegi” és kevésbé lényeges liturgikus cselekmények között. Ez tette lehetővé aztán azt az interpretációt, hogy az ógörög liturgikus nyelv tulajdonképpen csak a Szent Liturgia „lényegi” részére, vagyis az átváltoztatás szavaira vonatkozik. Minden mást lehet magyarul végezni. Ez nem egyezett se a Szentszék szándékával, se pedig a keleti egyház liturgikus teológiájával.

A magyar kormány tehát Róma felé az ógörög liturgikus nyelv elfogadásával nyitott, míg Ferenc Józsefet aktuálpolitikai célokkal ösztönözték. Bár a király már 1881-ben is készen állt a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítására, s akkor csak a püspöki kar ellenkezésén bukott el a kezdeményezés,³³ 1910-ben már egészen más volt a kontextus.³⁴ Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) miniszterelnök (1910–1912) és a háttérben természetesen Tisza István (1862–1918) a Hajdúdorogi Egyházmegye

Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága) magánlevele Jeszenszky Sándor miniszterelnökségi államtitkárnak, Budapest, 1910. október 11. *Források* II/4/2, 133–136.

³² SZABÓ JENŐ, *Hajdudorog két zászlaja*, Magyar Világ 1 (1906. július 1) 16, 1–2.

³³ Az 1881. évi eseményekhez: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben*, Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára (szerk. Somorjai Ádám–Zombori István), Budapest 2016, 315–325.

³⁴ Az egyházmegye megalapításának közvetlen előzményeihez: VÉGHSEŐ TAMÁS, *A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei*, Athanasiana 35 (2013), 109–121.

ügyét összekötötték a véderőtörvény megszavazásával, amit az uralkodó személyesen is nagyon fontosnak tartott. A kialakult nemzetközi helyzetben a monarchiának égető szüksége volt a hadi kiadások növelésére és a hadsereg korszerűsítésére. A kiegyezés során megalkotott szabályok értelmében a hadi költségvetést is meghatározó véderőtörvényről a magyar parlamentnek tízévente szavaznia kellett. Az éppen aktuális szavazás a kiadások jelentős növelését kellett, hogy eredményezze, vagyis Magyarország részéről nagyobb áldozatokat követelt. Bár a kormány jelentős parlamenti többséggel rendelkezett, a szavazás kimenetele nem volt egyértelmű. A kormány ezért szükségesnek látta demonstrálni, hogy az uralkodó nemcsak kér a magyar nemzettől, hanem a magyarok nemzeti érdekeit szolgálni is kész. A magyar görögkatolikusok jogos kérésének meghallgatása olyan nemzeti ügy volt, melynek felkarolása nagyot lendíthetett a véderőtörvény ügyén is.

Ferenc József elfogadta ezt az érvelést, és nem is próbálta elhallgatni a sajátos árukapcsolást X. Piusz pápa (1903–1914) előtt. A hivatalos ügyintézés előtt személyes küldöttje, a vatikáni körökben otthonosan mozgó Lippay Bertalan festőművész, majd pedig Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök közvetítésével 1911 tavaszán teljes őszinteséggel tárta fel a helyzetét a pápa és államtitkára, Rafael Merry del Val (1865–1930) bíboros előtt. A festőművész által közvetített üzenet már nemcsak a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáról szólt, hanem egy másik kérést is tartalmazott. Szintén a magyar nemzeti ügyek közé tartozott a pánszláv veszéllyel szembeni védekezés, melynek egy egészen új színtere nyílt ezekben az években. Az Egyesült Államokba irányuló migrációban a Magyarország legszegényebb vidékein élő görögkatolikusok számarányukat jóval meghaladó mértékben voltak érintettek. A Szentszék viszonylag későn, 1907-ben küldött az Egyesült Államokban élő – elsősorban Galíciából és Magyarországról – kivándorolt görögkatolikusok közé püspöki rangú apostoli vikáriust, Sztotér Ortinszkij (1866–1916) személyében. Az apostoli vikárius galíciai lévén az ukrán irányvonalat követte, ezért hamar konfliktusba került a Magyarországról kivándorolt görögkatolikus hívekkel és azok többnyire magyar identitású papjaival. A magyar kormány azt akarta elérni, s ez volt az uralkodó másik kérése, hogy a Szentszék magyar érzelmű püspököt küldjön ki az Egyesült Államokba.³⁵

Ferenc József kérései jóindulatú fogadtatásra találtak X. Piusz környezetében, ami az 1903-as konklávé eseményei fényében nem meglepő. Az uralkodó őszinteségére Merry del Val államtitkár is őszintén felelt, s nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar érzelmű püspök kiküldése az Egyesült Államokba sok időt igénylő, bonyolult kérdés.³⁶ Sok ideje azonban az uralkodónak nem volt, ezért ez a kérés lekerült a napirendről, s minden figyelem a Hajdúdorogi Egyházmegyére összpontosult. A Szentszék nem látta akadályát annak, hogy a hét magyarországi görögkatolikus püspökség mellett

³⁵ *Források*, II/4/2, 198–199.

³⁶ *Források*, II/4/2, 253–254.

egy nyolcadikat is felállítsanak. Sőt, ismerve a meglévő egyházmegyek nagy kiterjedését, lelkipásztori szempontból ezt kifejezetten hasznosnak ítélték. Az elvi beleegyezés után viszonylag hamar megkezdődött a gyakorlati kivitelezés. A Szentszék diplomáciai jegyzékben megfogalmazott garanciákat kért a magyar kormánytól a liturgikus nyelvre és az új egyházmegye finanszírozására vonatkozóan. A kormány kötelezte magát arra, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának megakadályozása érdekében minden lehetséges eszközzel támogatni fogja az új egyházmegye püspökét. Hasonló kötelezettséget vállalt arra is, hogy az egyházmegye intézményrendszerének kiépítését és működtetését teljeskörűen finanszírozni fogja és az anyaegyházmegyeknek nem kell a törzsvagyonukból semmit se átengedni az új egyházmegyének.³⁷

1912 februárjában megkezdődtek a tárgyalások a kormány, a Szentszék képviselője és a parókiákat átadó egyházmegyek főpásztorai között az új egyházmegyebe besorolandó parókiák listájáról. Alessandro Bavona (1856–1912) nuncius 1912. januári váratlan halála után Francesco Rossi-Stockalper (1876–1957) ügyvivő vezette a nunciatúrát és képviselte a Szentszéket. Az ügyvivő a pápa és Merry del Val bíboros-államtitkár akaratát képviselve egyértelműen támogatta az egyházmegye-alapítás gyors lebonyolítását. Mivel ezzel a hozzáállással egyben a magyar kormány törekvéseit is előmozdította, felmerült vele szemben az a vád is, hogy mindezt kenőpénz ellenében tette. Matthias Erzberger a már korábban említett 1916. február 16-i bukaresti tárgyalásán ezt biztos információként közölte Ferdinánd királlyal, kiegészítve azzal, hogy a háború alatt kémkedett is, ezért a német kormány elérte a Szentszéknél a visszahívását.³⁸ A korrupció vádját gyengíti az a tény, hogy a magyar kormánynak valójában nem volt szüksége arra, hogy a bécsi nunciatúra ügyvivőjét lefizesse. A folyamat leelején, mikor a bécsi nunciatúra még semmit se tudott az új görögkatolikus egyházmegye tervéről, a magyar kormány már megkapta X. Piusz pápa és Merry del Val államtitkár feltétlen támogatását. Nem volt arra szükség, hogy a bécsi nunciatúrán bárki is a magyar kormány érdekeit támogassa a Szentszéknél.

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása a részletkérdéseket tisztázó februári 8-i tárgyalások során vált súlyos bel- és külpolitikai problémává és a magyar-román viszonyt alapjaiban megrengető eseménnyé.³⁹ A tárgyalások alapja ugyanis egy olyan parókia-lista volt, mely a román görögkatolikus püspökök számára elfogadhatatlannak bizonyult.⁴⁰ Bár a püspöki kar 1911 novemberében megtartott ülésén nem volt elvi

³⁷ Ez utóbbi a kormányzat számára fontos szempont volt, mert mindenképpen el akarták kerülni annak látszatát, hogy a magyar jellegű egyházmegye felállításával a nemzetiségi egyházmegyeket anyagi hátrány éri. A kormánygaranciák: *Források, II/4/2*, 434–435, 528, 638, 646.

³⁸ *Raymund Netzhammer I*, 606–609.

³⁹ A február 8-i tárgyalás jegyzőkönyve: *Források, II/4/2*, 411–414.

⁴⁰ A munkácsi és az eperjesi egyházmegyek képviselői csak néhány apróbb változtatást kértek.

ellenvetésük egy új görögkatolikus egyházmegye felállítása ellen,⁴¹ a részletek ismeretében már hevesen ellenezték a kivitelezést. Ezen a ponton egy érdekes közjáték zajlott le, amit Rossi-Stockalper ügyvivő örökített meg. Amikor Radu nagyváradi püspök azt állította, hogy novemberben nem kaptak tájékoztatást az elcsatolandó parókiák számáról, Csernoch János kalocsai érsek azzal az ellenvetéssel élt, hogy márpedig ő maga olvasta fel neki a listát.⁴² Radu püspök erre olyannyira indulatosan reagált, hogy az ügyvivőnek rendre kellett utasítania. A román püspökök között Radu püspök azért is kiemelkedett, mivel a tervzet szerint elveszítette volna egyházmegyéje parókiáinak egyharmadát. Az összesen 104, román egyházmegyékből átsorolandó parókia közül 52 volt nagyváradi. Radu azért is kerülhetett vezető szerepbe, mert Mihályi metropolita betegség miatt nem tudott jelen lenni. A szintén jelen lévő Vasile Hossu, még lugosi, de már kinevezett szamosújvári püspök engedékenyebb volt, de ő maga is túlzásnak tartotta az átadandó parókiák számát. A román tárgyalófelek több esetben – különösen a bihari régióban – is vitatták egy-egy parókia magyar jellegét.

Az átsorolandó parókiák kiválasztásának alapelvei külön figyelmet érdemelnek, mivel jól megvilágítják, milyen súlyos problémákhoz vezethet, ha egy alapvetően lelkipásztori feladat (a magyar identitású görögkatolikus hívők jobb és hatékonyabb lelkipásztori ellátása) megoldását politikusok veszik a kezükbe és azt eszközzé alakítják át saját politikai és ideológiai céljaik megvalósítása érdekében. A kormányzat nem is tagadta, hogy az új egyházmegyébe besoroltak mintegy 25–30 ezer román hívőt is, aminek alapvetően nemzetpolitikai okai voltak.⁴³ A kormányzat nem tartotta ugyanis célszerűnek, hogy az új egyházmegyébe minden magyar görögkatolikus közösség bekerüljön, így a régi egyházmegyék tisztán nemzeti jelleget öltsenek. Ez a gondolat egyáltalán nem volt újdonság. Évtizedekkel korábban Tisza Kálmán miniszterelnök nyíltan kijelentette, hogy éppen emiatt nem támogatja egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását.⁴⁴ Ezért a magyar görögkatolikus hívek mintegy 40 százaléka nem is került besorolásra az új egyházmegyébe.⁴⁵ Azért, hogy a román egyházmegyében maradt magyar görögkatolikusok nyelvhasználati jogait a román püspökök

⁴¹ Éppen ellenkezőleg: „rokonszenvvel üdvözöltük az elképzelést” („salutammo con simpatia l'idea mentovata”) – ismerik el egy későbbi tiltakozó levelükben: a román püspökök levele Alessandro Bavona bécsi nunciushoz, Budapest, 1911. november 10. *Források*, II/4/2, 363–365, 364.

⁴² Francesco Rossi-Stockalper bécsi nunciatúrai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak Bécs, 1912. február 11. *Források*, II/4/2, 430–432, 431.

⁴³ Lényegében ezt ismeri el Tisza István miniszterelnök parlamenti felszólalásában 1913. december 5-én. *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. Huszadik kötet*, Budapest 1914, 426.

⁴⁴ Tisza Kálmán ezt az álláspontját az 1881. évi meghíúsult egyházmegye-alapítási kísérlet alkalmával fejtette ki. Vö. Drohobeczky Gyula kőrösi püspök levele XIII. Leó pápához, 1897. január 26. *Források*, II/4/1, 280–289, 284.

⁴⁵ Egészen feltűnő, hogy például azok a mai kárpátaljai magyar görögkatolikus közösségek, melyek 1990-ben 45 év szovjet üldözés és azt megelőzően 25 év csehszlovák elnyomás után is megőrizték magyar identitásukat, soha nem is voltak a Hajdúdorogi Egyházmegye parókiái!

biztosítsák, a döntéshozók a Hajdúdorogi Egyházmegyébe soroltak olyan közösségeket is (mintegy 25 ezer hívővel), melyek román identitású közösségek voltak és ezért nem akartak az új egyházmegyéhez kerülni. Vagyis olyan helyzetet kívántak teremteni, mely egyfajta együttműködésre kényszeríti a román püspököket a hajdúdorogi püspökkel. Ha a román püspökök „jól bánnak” a magyar hívekkel, akkor a hajdúdorogi püspök is „jól fog bánni” a román híveivel.

A román püspökök minden lehetséges fórumon tiltakoztak a kivitelezés ellen, s a parókia-lista megismerésétől (1912. február eleje) kezdve elkecsesedett harcot folytattak azért, hogy a román egyházmegyékből átsorolt parókiák számát a lehető legkisebbre csökkentsék. Ebben érték is el eredményeket, hiszen végül 104 helyett 83 parókia került átsorolásra román egyházmegyékből.⁴⁶ A román püspökök sokáig abban reménykedtek, hogy a Szentszék meghallgatja ellenvetéseiket és végül sikerül megakadályozniuk vagy legalább elhalasztaniuk a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását. Rómában erős támaszuk és szövetségük volt a Girolamo Gotti bíboros vezette Propaganda Fide Kongregáció, amit viszont X. Piusz pápa szándékának megfelelően az Államtitkárság teljesen kihagyott a tárgyalásokból.⁴⁷ Radu és püspöktársai minden lehetséges eszközzel húzták az időt, sőt a nagyváradi püspök „jóindulatú tanácsként” még azt is javasolta Rossi-Stockalpernek, hogy ő maga lassítsa a folyamatokat mindaddig, míg az alapítás tárgyalanná nem válik.⁴⁸

A románokat hidegzuhanyként érte a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának hivatalos bejelentése, mivel azt remélték, hogy a hosszúra nyúlt alkudozás jelentősen fogja legalább hátráltatni a kormányzati szándék megvalósítását. Először Ferenc József hozta nyilvánosságra az egyházmegye felállítását május 6-án, majd pedig június 8-i dátummal megjelent a *Christifideles Graeci* kezdetű bulla, ami némi módosítással ugyan, de lényegében tükrözte a kormányzati szándékot.⁴⁹ Csalódottságukat nem rejtették véka alá: olyan tiltakozáshullám indult, melynek megnyilvánulásai korábban ismeretlen formákat öltöttek. 1912. szeptember 15–18. között a bécsi nunciatúrára a heves indulatokat kezdetleges latinsággal és olaszszággal megfogalmazó táviratok érkez-

⁴⁶ A nagyváradiából 44, a gyulafehérvár–fogarasiból 35, a szamosújváriból 4.

⁴⁷ A Propaganda Fide Kongregációt és személyesen Gotti bíborost mélyen sértette ez az eljárás. Olyannyira zokon vették a mellőzést, hogy a Kongregáció keleti részlegeiből 1917-ben létrejött Keleti Kongregáció évi üzenetében át ellenszenvvel viseltetett a Hajdúdorogi Egyházmegye iránt.

⁴⁸ „Nekem is írt egy magánlevelet, amiben azt írta, hogy ez egy olyan ügy, amit el kell fektetni és soba többé nem szabad újra elővenni (Anche a me scrisse privatamente dicendomi che era questo un affare da mettere a dormire e così non farlo mai più risolvare.)” Francesco Rossi-Stockalper bécsi nunciatúrai ügyvivő jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak Bécs, 1912. február 9. *Források*, II/4/2, 415–418, 416.

⁴⁹ A bulla szövege valójában csak az *Acta Apostolica Sedis* július 1-jei számában jelent meg: AAS 4 (1912. július 1) 12, 429–435. Érdekes, hogy eredetije ugyan eljutott a bécsi nunciatúrára, de onnan nem került továbbításra a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez. Ma is a Vatikáni Apostoli Levéltárban őrzik. Jelzete: AAV Arch. Nunz. Vienna 766, fasc. 9. fol. 461–466r.

tek az átcsatolt román egyházközségek egy részéből.⁵⁰ A hivatalát nem sokkal korábban elfoglaló új nunciust, Raffaele Scapinelli di Léguignot (1858–1933) megdöbbsentette a jelenség, de őszintén rácsodálkozott az indulatok hevességére maga Radu Demeter nagyváradi püspök is,⁵¹ aki köztudottan semmit se tett az indulatok megfékezése érdekében. Egymást követték a kisebb-nagyobb tiltakozó gyűlések, felterjesztések, kérések az érintettek részéről. „Zúzzuk össze a hajdudorogi monstrum fejét!” – buzdított ellenállásra az aradi *Romanul* 1912. december 11-i száma.⁵² A tiltakozó iratok mind ugyanazt juttatták kifejezésre: alapítson a magyar kormány és a Szentszék görögkatolikus egyházmegyét a magyaroknak, de őket hagyják békén. Ragaszkodnak addigi egyházi kereteikhez, s legfőképpen ragaszkodnak a román liturgikus nyelvhez, amit az alapító bulla értelmében még három évig használhattak, s utána át kellett volna térniük az ógörögre.

A fentebb említett „vörös vonal” átlépése ekkor vált nyilvánvalóvá a parókiák és a hívek szintjén.

5. „...MERT NEKÜNK EZ A SZÉP ÉS EZT TUDJUK ANYÁNKTÓL...”

Ezen a ponton érdemes egy pillanatra megállnunk és megvizsgálnunk a román tiltakozások közül két levelet, melyet a nyíradonyi és a nagyvásárosi hívek írtak főpásztoraiknak, vagyis Radu nagyváradi püspöknek, illetve Mihályi érsek-metropolitának.⁵³ Mindkét levél jól illusztrálja a görögkatolikus népesség vallási és nemzeti identitásának összetettségét.

A leveleket aláíró hívek egyöntetű kérése az, hogy ne vegyék ki őket egyházmegyéjük kötelékéből. Nem akarnak új egyházmegyébe kerülni, nem akarnak semmilyen változást vallási életükben: „...csak az a kívánságunk és kérésünk hogy nekünk békét hagyjanak...” – fogalmaznak a nyíradonyiak, „...minden tudásunk és belégyezésünk nélkül vallásunk és szertartásunktól meg akarnak fosztani és egy más szertartásra akarnak átbélyözni...” – panaszozik a nagyvásárosiak és az érsek tanácsát kéri: „...ha mi nem akarunk valásunkat szertartásunkat elváltoztatni, a törvény erőszak útján raja szorít e vagy nem és hogy lehetne ezt megteríteni, s hol?”

⁵⁰ Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1912–1916 (CA II. Textus/Fontes 4/3), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS ET AL., Nyíregyháza 2019 (a továbbiakban *Források*, II/4/3), 141–143.

⁵¹ Radu püspök bécsi tartózkodása idején beletekintett a nunciaturának küldött táviratokba, s ahogy fogalmaz, maga is elborzadt. Azonnal készített egy bocsánatkérő levélmintát, amit megküldött az érintett parókusoknak, hogy azt felhasználva kérjenek bocsánatot a nunciustól. *Források*, II/4/3, 141–143.

⁵² A cikk magyar fordítása a Munkácsi Egyházmegye levéltárából: *Források*, II/4/3, 275–277.

⁵³ A nyíradonyiak levele: *Források*, II/4/2, 702–703. A nagyvásárosiak felterjesztése: *Források*, II/4/3, 722–723.

Azért is ódzkodnak a változástól, mert valójában nem tudják, hogy pontosan mi fog történni: „...minket bele akarnak olvasztani valami újonan épülő magyarszertartásu muszka vagy orosz Püspökséghez...” – írják a nyíradonyiak és nem értik, hogy a fejük fölött miért hoznak ilyen döntést róluk, pedig elmondhatják: „...bű gyermekei vagyunk mink ami édes Magyar hazánknak vérel és pénzzel adózunk neki és bűségesek leszünk hozzá mindhaláláig és az Országukban élő többi testvér nemzetekkel is kívánn szeretetben és békeséggel élni...” A Nagyváradon székelő román püspököik segítségét kérik, hogy ne történhessen meg az, amitől leginkább félnek: „...a mi ősi templomunkból mely az édes őseink verejtékéből épült, el akarják törölni a nekiünk ékesen szóló román nyelvű liturgiáját...” A nagykászoniak már arról számolnak be, hogy „...hozáink jöt egy idegen pap s magyarul végezte a szent mise szolgálatát már most a mi helybeli lelkészünk is magyarul végezi...”

Mindenképpen ragaszkodnak a román liturgikus nyelvhez, s ezt a ragaszkodást a nyíradonyiak megkapó, ugyanakkor lehengerlő egyszerűséggel indokolják: „...mert nekiünk ez a szép és ezt tudjuk az anyánktól...” Olyan területre lépett be „a törvény”, vagyis az államhatalom, ami ezeknek a közösségeknek a legbensőbb, lelki-szakraális tere és ott félelmet keltő változtatásokat kívánt eszközölni. Nem csoda, hogy „...csak elég marat el hogy a papot megnem verték...” – írják a nagykászoniak.

A fenti idézetekből kitűnik, hogy mindkét levelet magyarul írták, jóllehet logikus lett volna, ha a román identitásukhoz és liturgikus szokásaikhoz ragaszkodó hívek a saját román főpásztoruknak románul írtak volna. A nagykászoniak leveléből világosan ki is derül ennek oka: „...megkérjük, a nagyméltoságu Érsek Ur kegyelmes atyánkat, méltotason a választ nem a papnak küldeni hanem ezen kérés aláíróknak és magyarul legyen írva hogy magunk olvasbasuk...”

6. REVÍZIÓ ÉS PÜSPÖKJELÖLT-KERESÉS

A bukaresti és a szentpétervári követségről érkező diplomáciai jelentések arról tá-
núsodnak, hogy Románia és Oroszország a magyarországi román és szláv nemzetisé-
gek elleni támadásként értékelte a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását.⁵⁴ A til-
takozásokra reagálva a magyar kormány nyitott a *Christifideles Graeci* bulla revíziója
felé. 1912 őszén Lukács László miniszterelnök parlamenti interpellációra válaszolva
tett ígéretet arra, hogy hajlandók felülvizsgálni az új egyházmegyébe besorolt parókiák
listáját. A Szentészék kezdetben hevesen ellenezte a revízió gondolatát, hiszen abban te-
kintélyének csorbulását látta, s nem is járult hozzá a hivatalos ügymenet elindításához.
Kompromisszumos megoldásként végül Scapinelli nuncius 1912. november 17-én kelt

⁵⁴ Pl. Szilassy Gyula szentpétervári követ jelentése Leopold Berchtold külügyminiszternek, Szentpétervár, 1912. június 3. *Források*, II/4/2, 707. Karl Emil Fürstenberg bukaresti követ jelentése Leopold Berchtold külügyminiszternek, Sinaia, 1912. május 24. *Források*, II/4/2, 552–560.

végrehajtási dekrétumával⁵⁵ életbe léptette az új egyházmegyét, de egyúttal azt is belefoglalta a szövegbe, hogy adott a módosítás lehetősége. Az elképzelések szerint Papp Antal munkácsi püspök kinevezett hajdúdorogi apostoli kormányzóként elkezdte az egyházmegye megszervezését, s ezzel párhuzamosan megkezdődik az első hajdúdorogi püspök személyének kiválasztása. Amikor pedig a magyar kormány és a Szentszék megtalálja a megfelelő személyt erre az egyre nehezebbé váló feladatra, akkor annak első feladatává teszik a revízió megszervezését.

Ezzel az elképzeléssel kulcskérdéssé vált a püspök személyének kiválasztása. A románbarátságáról közismert Ferenc Ferdinánd (1863–1914) trónörökös, akit mélyen sértett, hogy nem tudta megakadályozni a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását, minden követ megmozgatott azért, hogy egy román-érzelmű, vagy legalább annak tartott pap kerüljön az új egyházmegye élére. A neves történész, Ludwig von Pastor, a római Osztrák Történeti Intézet igazgatója útján próbálta meg befolyását érvényesíteni.⁵⁶ Ezen a ponton egy szinte tragikomikus eseménysornak is tanúi lehetünk. Ludwig von Pastor a trónörökös megbízásából a románul jól beszélő Hadzsega Gyulát ajánlja Merry del Val államtitkárnak. Az államtitkár szeretne kedvében járni a sértődött főhercegnek, ezért azonnal utasítja Scapinelli bécsi nunciust, hogy vesse fel Hadzsega Gyula jelölését a magyar kormánynak.⁵⁷ A nuncius felkeresi Zichy János kultuszminisztert, aki a Hadzsega név hallatán azonnal kijelenti, hogy a magyar kormány soha sem fog hozzájárulni Hadzsega Bazil püspöki kinevezéséhez, mivel közismert, hogy ellenezte a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását.⁵⁸ A nuncius ezt tudomásul vette és jelentette az államtitkárnak, aki szomorúan törli Hadzsega Gyula nevét a jelöltek listájáról.⁵⁹ Nincs arra utaló jel, hogy bármikor is kiderült volna, hogy két különböző személyről volt szó: Hadzsega Gyula azért nem lett hajdúdorogi püspök, mert Zichy miniszter összekeverte Hadzsega Bazillal, s ez a tévedés nem tűnt fel se a bécsi nunciushoz, sem pedig Merry del Val államtitkárnak...

A későbbi befutó, Miklósy István zempléni főesperes neve ugyan már 1912 nyarán felmerült, viszont kinevezésére csak 1913 áprilisában, felszentelésére pedig az év októberében került sor. A késlekedés, mely elsősorban a revízió lehetősége, majd pedig a kivitelezésének módja körüli bizonytalanságnak köszönhető, nem tett jót az ügynek.

⁵⁵ A *Christifideles graeci* kezdetű bulla végrehajtási rendelete, Bécs, 1912. november 17. *Források*, II/4/3, 234–237.

⁵⁶ Ludwig Freiherr von Pastor (1854–1928): *Tagesbücher – Briefe – Erinnerungen*, Herausgegeben von WILHELM WÜHR, Heidelberg 1950, 548–549.

⁵⁷ Rafael Merry del Val szentszéki államtitkár utasítása Raffaele Scapinelli bécsi nunciushoz, Róma, 1913. január 14. *Források*, II/4/3, 294–295.

⁵⁸ Raffaele Scapinelli bécsi nuncius jelentése Rafael Merry del Val szentszéki államtitkárnak, Bécs, 1913. január 29. *Források*, II/4/3, 299–300.

⁵⁹ Rafael Merry del Val szentszéki államtitkár utasítása Raffaele Scapinelli bécsi nunciushoz, Róma, 1913. február 4. *Források*, II/4/3, 304–305.

Bár a román főpásztorok elfogadhatónak találták az új püspök beiktatása utáni revízió gondolatát, az érintett román parókiák egy részének papjai és hívei ellenszegültek Papp Antal kormányzó egyházmegye-szervezési törekvéseinek. Az ellenszegülés egy szomorú epizódja volt a kismajtényi incidens 1913 áprilisában, amikor a faluba érkező Jaczkovics Mihály püspöki helynököt a román liturgikus nyelvet féltő hívek tetteleg is bántalmazták.⁶⁰ A határozott és kemény hatósági fellépés, valamint a revízió egyre jobban elterjedő híre egy időre lecsendesítette a kedélyeket. Miklósy püspök 1913. október 5-i szentelésén szép számban vettek részt román papok is. Az ideiglenes debreceni székhelyen megkezdett egyházmegyei adminisztráció, a papokkal való találkozás és kapcsolattartás emberi gesztusai jelentősen enyhítették a feszültséget.

7. A MÉLYPONT: A DEBRECENI BOMBAMERÉNYLET

A nyugalmas időszak azonban nem tartott sokáig. Radu nagyváradai püspök és az erdélyi román sajtó⁶¹ már néhány héttel Miklósy püspök hivatalba lépése után szorgalmazni kezdte a revízió elkezdését. A kérdés az úgynevezett „román paktumot” előkészítő politikai tárgyalások napirendjére is felkerült, mégpedig – Radu püspök állítása szerint – oly értelemben, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye revíziója nélkül nem lehetséges semmilyen megegyezés.⁶²

Miklósy püspök egy ideig halogatta a válaszadást, majd 1914. január 13-án *Az Est* című országos napilapnak adott interjújával mindenkit meglepve teljesen új helyzetet teremtett. Újságírói kérdésre kijelentette, hogy ellenzi a Tisza István miniszterelnök által kezdeményezett román paktumot, s félreérthetetlenül ország-világ tudomására hozta: „*mint magyar ember ebből az egyházmegyből, a melynek élére a király ő felsége és a pápa ő szentsége állított, egy talpalatnyi földet sem fogok átengedni a románoknak*”.⁶³

Miklósy püspök harcias és teátrális kijelentése a kormányköröket és a Szentszéket meglepte, a románokat pedig elkésérítette. A püspök tartotta magát a kijelentéséhez, s a február 7-ére meghirdetett tárgyalásra, melynek témája a revízió lett volna, nem ment el. Maga helyett egy tiltakozó nyilatkozatot küldött. Ebben azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy a revíziónak nincsen jogalapja, mivel lecsendesedtek azok a za-

⁶⁰ Jaczkovics Mihály megtámadásának dokumentumai: *Források*, II/4/3, 342–357.

⁶¹ Pl. *Az Unirea* 1913. október 21-i számában megjelent „olvasói levél”, melynek olasz fordítását Radu püspök Rómába is eljuttatta: *Források*, II/4/3, 524–525.

⁶² A nagyváradai püspök ezt Tisza István miniszterelnök tudomására hozta, aki ezt elfogadta. Vö. Radu Demeter nagyváradai görögkatolikus püspök átírt Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Nagyvárad, 1913. október 22. *Források*, II/4/3, 523–524.

⁶³ Miklósy püspök tiltakozik a román paktum ellen, *Az Est* 5 (1914. január 13) II, 2.

vargások, melyeket „*lelkiismeretlen egyének*” a hívek megtevesztésével és megfélemlítésével okoztak.⁶⁴

Február 17-én – Ferenc Ferdinánd trónörökös utasítására – a magyarországi románok képviselői felálltak a tárgyalóasztaltól, s ezzel a román-paktum reménye is elszállt. Néhány nap múlva az események drámai fordulatot vettek. Február 23-án postacsomagba rejtett pokolgép robbant a hajdúdorogi püspök debreceni székhelyén, megölve Jaczkovics Mihály helynököt, Slepkovszky János püspöki titkárt és Csath Sándor egyházmegyei jogtanácsost. Miklósy István püspök – a merénylet célpontja – csak kisebb sérüléseket szenvedett.⁶⁵ A merénylet végrehajtóit – az orosz-román Ilie Cataraut és Timoftei Kirilowot – ugyan viszonylag gyorsan azonosították, az egyre feszültebb nemzetközi helyzet és a román hatóságok bűnpártolása⁶⁶ nem tette lehetővé kézre kerítésüket. A román görögkatolikus közösségek felháborodását a háborúra készülő Oroszország titkosszolgálatára próbálta meg kihasználni, ahogyan a magyarországi ruszinok között akkor már évek óta zajló „skizmatikus-mozgalom”⁶⁷ szálait is orosz kezek mozgatták. A debreceni bombamerényletet és a máramarosi skizmapert Vladimir Bobrinszkij⁶⁸ gróf személye kötötte össze, aki 1914. február 4-én személyesen is megjelent a per tárgyalásán. Beutazása a magyar kormány különleges oltalomlevelének köszönhetően volt lehetséges, mivel Ausztriából ki volt tiltva. Ez utóbbi miatt Románián keresztül érkezett és távozott. Hazautazása során találkozott és megbeszélést folytatott Catarauval is.⁶⁹ A merénylet megrendelői arra számítottak, a debreceni robbanás a magyarországi románok fegyveres felkelésének jele lesz. Ebben csalódnuk kellett, mivel a magyarországi román közvéleményt is elborzasztotta a merénylet ténye és brutalitása.

A merénylet hatással volt viszont a kormány álláspontjára. A revízió gondolatától ugyan nem lépett vissza, de azt már csak viszonyossági alapon volt hajlandó végrehajta-

⁶⁴ Miklósy István hajdúdorogi püspök átirata Jankovich Béla vallás- és közoktatástügyi miniszternek, Nyíregyháza, 1914. február 6. *Források, II/4/3*, 602–603.

⁶⁵ A merényletről: KATKÓ MÁRTON, *Az 1914-es debreceni merénylet*, Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (CA I. Studia 3), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS Nyíregyháza 2010, 289–321.

⁶⁶ Alexandru Marghiloman román politikus (1918-ban miniszterelnök) emlékirataiban feljegyzi, hogy Károly király elismerte előtte, hogy Cataraut a román hatóságok menekítették ki. Idézi: HORVÁTH JENŐ, *A millenniumtól Trianonig. Huszonöt év Magyarország történetéből, 1896–1920*, Budapest 1939, 140.

⁶⁷ A „skizmatikus mozgalom” az 1900-as évek elejétől kezdve a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyek egyes parókiáin bukkant fel. Néhány – az Egyesült Államokba kivándorolt, ott ortodoxszá lett, majd Magyarországra visszatelepült – ruszin laikus a görögkatolikus egyháztól való elszakadásra buzdította családtagjait, egyházközségét, majd pedig a környező parókiákat. A mozgalom vezetői orosz kolostorokban kaptak kiképzést, propaganda-anyagot és anyagi támogatást. Mivel a mozgalom komoly sikereket ért el, a magyar hatóságok izgatás vádjával perbe fogták a vezetőket.

⁶⁸ Vladimir Bobrinszkij (1867–1928) orosz politikus, az általa alapított „Galíciai Orosz Egyesület” révén a pánszláv mozgalom támogatója.

⁶⁹ JANCÓS BENEDEK, *A román irredentista mozgalmak története*, Budapest 1920, 334.

ni. Vagyis a román egyházmegyékhöz visszacsatolandó parókiák helyett olyan magyar jellegű parókiákat kértek, melyek eredetileg földrajzi fekvésük miatt nem kerültek be az alapító bullába.⁷⁰ Ezzel egyidejűleg több erdélyi nagyvárosban is szervezkedni kezdtek a magyar görögkatolikus hívek és kérték felvételüket a Hajdúdorogi Egyházmegyébe.⁷¹ Ezzel kezdett valóra válni a román görögkatolikus püspökök nagy félelme, akik kezdetől fogva tartottak attól, hogy az új magyar görögkatolikus egyházmegye újabb és újabb közösségeket fog magához csábítani és ez egyházmegyéikben hatalmas zavarokat fog okozni.⁷² A viszonyosságra épülő revízió a román görögkatolikusok számára semmilyen előnnyel sem járt, ezért arra nemet mondtak.

8. A LITURGIKUS NYELV: ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

A revízió gondolata mellet a Hajdúdorogi Egyházmegye első éveinek állandóan napirenden lévő témája a magyar nyelv liturgikus használatának gyakorlata volt. A *Christifideles Graeci* kezdetű bulla kiadása után viszonylag hamar nyilvánvalóvá vált, mennyire mást gondolnak erről Rómában és Budapesten. A Szentszék szándéka szerint az új egyházmegye feladata lett volna a magyar nyelv liturgikus használatának megakadályozása, vagyis a meglévő gyakorlat – amit a Szentszék egyértelműen abúzusnak tartott – kiszorítása a görög nyelv bevezetése által. Ezért került bele az alapító bullába az a mondat, hogy „...*hungarica lingua, quam, quum non sit liturgica, in sacra Liturgia nunquam adhibere licet. (...a magyar nyelvet, mintbogy nem liturgikus nyelv, a Szent Liturgiában soha sem szabad alkalmazni...)*”⁷³ és ezért kért a Szentszék írásos garanciákat a magyar kormánytól. A kormányzat viszont a bullának azon mondatába kapaszkodott, ami kimondta: a magyar nyelv oly mértékben használható a liturgikus cselekményekben, mely mértékben a római katolikus egyházban a latin nyelv mellett.⁷⁴ Sajátos minimalista liturgikus szemlélettel közelítve a kérdéshez és az „extraliturikus” részek körét a lehető legtágabban értelmezve az az álláspont alakult ki, hogy ha a Szent Li-

⁷⁰ Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Budapest, 1914. március 14. *Források*, II/4/3, 662–668. A viszonyossági alapon történő revíziót Csernoch János hercegprímás is támogatta, s ennek érdekében mértékletességre és kompromisszumkészségre szólította fel Miklósy István püspököt: Csernoch János hercegprímás átirata Miklósy István hajdúdorogi püspöknek, Esztergom, 1914. március 8. *Források*, II/4/3, 620–622.

⁷¹ Pl. az aradi magyar görögkatolikus hívek kérvénye X. Piusz pápához, Arad, 1914. március 1. *Források*, II/4/3, 638–639.

⁷² Erre mutat rá Mihályi metropolita Scapinelli bécsi nunciusnak küldött átiratában (Balázsfalva, 1914. április 25). *Források*, II/4/3, 703–707.

⁷³ Vö. *Christifideles graeci* kezdetű bulla: *Források*, II/4/2, 708–714, 711.

⁷⁴ „*Ad linguam liturgicam huius novae erectae dioecesis quod attinet, praecipimus ut sit graeca antiqua, vernacula vero in functionibus tantum extraliturigicis toleretur eodemque modo quo in ecclesiis latini ritus iuxta Sanctae Sedis decreta illa uti fas est.*” *Források*, II/4/2, 708–714, 711.

turgia „lényegi” részében – vagyis az átváltoztatáskor – görögül hangzanak el a pap szavai, akkor eleget is tettek a bulla előírásainak. A görög nyelvre való áttérés valójában a kortársak számára is az abszurditás kategóriájába tartozott. Ennek viszont csak azok a román püspökök adtak hangot, kiknek szavára a Szentszék ekkor – többek között a sértegető és skizmával fenyegető táviratok miatt – keveset adott. Mihályi metropolita és Radu püspök hiába jeleztek, hogy az új egyházmegye nem kizorítani, hanem előmozdítani fogja a magyar nyelv liturgikus használatát.⁷⁵ Visszhang nélkül maradt az a figyelmeztetés is, hogy a Szentszék korábbi állásfoglalásai szerint a bizánci liturgiában nincsenek extraliturgikus részek, ahogyan pl. a latin liturgiában. Ezért a magyar kormány értelmezésének alapjai semmisültek meg.⁷⁶

A Szentszék megelégedett azzal, hogy a magyar kormány garanciáira hivatkozott. Ha a magyar kormány garanciát vállalt a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának kizorítására, akkor a Szentszék nem vonhatja ezt kétségbe.⁷⁷ A kormánygarancia később – már XV. Benedek pápa idején – a szentszéki tisztségviselők számára kézenfekvő hivatkozási alap lett, s lehetővé tette azt a magyarázatot is, hogy a magyar kormány egyszerűen becsapta az idős és hiszékeny X. Piusz pápát.⁷⁸ Bár a korabeli szentszéki források mind arról tanúskodnak, hogy a Szentszék komolyan gondolta a görög nyelv

⁷⁵ Pl. Radu nagyváradai görögkatolikus püspök átirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Nagyvárad, 1916. február 10. *Források II/4/3*, 802–806.

⁷⁶ Erre hivatkozik Pop-Csicsó István román képviselő parlamenti felszólalásában: Budapest, 1913. június 14. *Az 1910. évi június hó 21-ére birdett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenkilencedik kötet*, Budapest 1913, 106–113.

⁷⁷ Ezzel érvel Merry del Val államtitkár is: Rafael Merry del Val szentszéki államtitkár átirata Gaetano De Lai bíborosnak, a Konzisztoriális Kongregáció, Róma, 1912. július 12. *Források II/4/3*, 91–92.

⁷⁸ A román közvéleményben nagyon népszerűvé vált az a Vasile Hossu szamosújvári püspöktől származó anekdota, mely szerint X. Piusz – miután a püspök magánkihallgatáson felvilágosította arról, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyében tovább terjed a magyar nyelv használata – így kiáltott fel: „*Figliuoli miei! Mi hanno ingannato! (Gyermekeim! Engem becsaptak!)*” Nincs okunk kételkedni a történet hitelességében, ugyanakkor ismét fel kell idéznünk Netzhammer érsek naplóját, ami némileg más megvilágításba helyezi azt a kérdést, hogy X. Piusz mennyire volt tájékozott a magyar nyelvhasználat ügyében. A bukaresti érseket a pápa 1912. április 24-én rövid magánkihallgatáson fogadta. Netzhammer nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy a pápa túlságosan is megbízik a magyarokban. Nyíltan megfogalmazta azt a meggyőződését, hogy a magyarok becsapják a Szentszékét. A pápa próbálta csitítani a felzaklatott érseket a magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatban is: a Szentszék ismeri ezeket a törekvéseket, küzd is ellenük, az új egyházmegye liturgikus nyelve pedig az ógörög lesz. Netzhammer ekkor keserűen megjegyezte, hogy a magyarra fordított liturgikus szövegek már kiadásra is kerültek. A pápa erre csak ennyit válaszolt: „*Tudom, ott van fem*” – és rámutatott a könyvespolcára. Az érsek tovább győzködt a pápát azzal érvelve, hogy Magyarországon több egyházköztségben már bevezetett gyakorlat a magyar nyelv használata. X. Piusz azonban azzal hárította el ezt a felvetést, hogy nincs oka kételkedni abban, hogy a magyarok tartani fogják magukat a kötelezettségvállaláshoz, és bevezetik az ógörög liturgikus nyelvet. Netzhammer erre ismét hevesen reagált, s kijelentette, hogy ezt egy román se hiszi el. Erre X. Piusz rendkívül fontos választ adott: „*A románok semmit se róbatnak fel a magyaroknak! Hiszen a románok jogtalanul használják a román népi nyelvet a liturgiában!*” *Raymund Netzhammer I*, 361–363. Ez a párbeszéd inkább arra utal, hogy a pápa valójában jól ismerte a helyzetet.

bevezetését, mégis úgy tűnik, hogy ez csak egy hivatalos, a Szentszék tekintélyét mindenáron védelmező irányvonal volt, s a valóságban továbbra is az 1900-es évek elején kialakított *tolerari potest* álláspontja érvényesült. Az Államtitkárság a Propaganda Fide Kongregáció közreműködésével elküldte az új egyházmegyének a szükséges görög nyelvű liturgikus könyveket,⁷⁹ szigorúan meghagyta azok kinyomtatását és az alapító bullában rögzítve, a végrehajtási rendeletben ismételten megerősítve kimondta, hogy három év múlva minden hajdúdorogi egyházmegyés templomban át kell állni a görög nyelvre. A szigorúság ellenére a három év elteltét követően öt éves hosszabbítást kérő Miklósy püspök minden különösebb nehézség nélkül megkapta a kért lehetőséget, természetesen akkor is szigorú intések kíséretében.⁸⁰

A háttérrel nagyon jól megvilágítja Girolamo Gotti bíboros – a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának nagy ellenzője – 1915-ben, Miklósy püspök hosszabbítási kérelméhez fűzött megjegyzése. E szerint a Szentszéknek két lehetősége van: 1. kimondhatja, hogy a *Christifideles Graeci* kezdetű bulla előírásai nem valósultak meg; 2. megadja a kért hosszabbítást. Mivel olyan nem létezik és kimondani is képtelenség – írja a bíboros –, hogy egy pápai bulla rendelkezéseit nem hajtották végre, ezért valóban csak a hosszabbítás megadása jöhet szóba.⁸¹ A Szentszék tekintélyének megőrzése tehát mindenképp fölött állt.

Az egyre nyilvánvalóbbá váló helyzetet Radu nagyváradai püspök nem tudta elfogadni. Nagy kitartással és elszántsággal minden alkalmat megragadott, hogy a Szentszéknel jelentse az abúzus – a magyar nyelv liturgikus használatának – terjedését. Az egyházmegye felállítása után rendszeresen elküldte embereit a debreceni, budapesti, hajdúdorogi, szatmárnémeti görögkatolikus templomokba, hogy fiútanúii legyenek a magyar nyelv liturgikus használatának, majd pedig ezeket a jelentéseket továbbította Rómába. Még 1916-ban is tollat ragadott, hogy megtegye feljelentését.⁸²

⁷⁹ Girolamo Roller, a Propaganda Fide Kongregáció keleti ügyosztálya titkárának átirata Eugenio Pacelli, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja helyettes titkárának, Róma, 1912. augusztus 6. *Források II/4/3*, 117. Roller titkár levelében van egy apró megjegyzés, ami nem kerülheti el a figyelmünket. A titkár azt írja, hogy ugyanazokat a görög nyelvű, megbízható liturgikus könyveket küldik el a Hajdúdorogi Egyházmegyének mintául, melyeket a görög melkitáknak is elküldtek, bár azok már áttértek az arab nyelvre. Vagyis miközben szó se lehetett a magyar nyelv liturgikus alkalmazásáról a Hajdúdorogi Egyházmegyében, mivel a magyar nem tartozik a liturgikus nyelvek közé, a Propaganda Fide Kongregáció ellenvetés nélkül elfogadta, hogy egy másik keleti katolikus egyházban áttérjenek az arabra, ami szintén nem liturgikus nyelv.

⁸⁰ Miklósy István hajdúdorogi püspök kérvénye XV. Benedek pápához, Nyíregyháza, 1915. szeptember 24. *Források II/4/3*, 761–762.

⁸¹ Girolamo Gotti bíboros, a Propaganda Fide Kongregáció prefektusának átirata Pietro Gasparri szentszéki államtitkárnak, Róma, 1915. november 28. *Források II/4/3*, 797–798.

⁸² Radu Demeter nagyváradai görögkatolikus püspök emlékirata Raffaele Scapinelli bécsi nunciusnak, Nagyvárad, 1916. február 10. *Források II/4/3*, 802–806.

9. LOJALITÁS A MAGYAR ÁLLAMHOZ „HAJDÚDOROG” UTÁN?

A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának keserű tapasztalata kétségtelenül nagy próbatételt jelentett a magyarországi román görögkatolikus klérus számára. Hamarosan ezzel a negatív tapasztalattal a hátuk mögött kellett megküzdeniük egy újabb konfliktushelyezettel, ami Románia hadba lépésével kezdődött és az 1918-as összeomlásba torkolt.

Amikor 1916 augusztusában Románia belépett az első világháborúba és megtámadta Magyarországot, a szatmári görögkatolikus papok Romulus Marchiş főesperes vezetésével hűségesküet tettek a király és a haza mellett. Magától értetődőnek tartották, hogy ki kell fejezniük lojalitásukat a magyar állam iránt és cáfolniuk kell azt a gyanút, hogy magyarországi románként Románia fennhatósága alá kíváncsoznának. Méltatlankodva vetették el még a felvetést is, hogy ők a közismerten elmaradott és alacsonyabb kultúrájú Romániához szeretnének csatlakozni.⁸³ Néhány hónappal később Radu püspök is hasonló hűségnyilatkozatot tett a felsőházban: „*Nekiünk tehát nem idegen a magyar szent korona uralma. Mi nem kérjük a bangoztatott felszabadítást. Mi ragaszkodunk e bon sértetlenségéhez, mert tudjuk, hogy a jövőben is a magyar szentkorona fénye és melege van bízva arra, hogy a magyarországi románságnak culturalis, gazdasági és politikai fejlődését biztosítsa*” – mondta nagy tetszést aratva a felsőház tagjai előtt.⁸⁴

Mindössze másfél-két év telik el és mindketten korábbi hűségesküjükkel ellentétesen cselekednek.

1918. november 16-án Marchiş főesperes már arról tájékoztatta Miklósy püspököt, hogy „*a változott viszonyok és forradalmi eszmék miatt*” a korábban Nagyváradhoz tartozó egyházközségek a Szatmárnémetiben november 13-án tartott gyűlésükön kinyilvánították a Hajdúdorogi Egyházmegyétől való elszakadásukat. A főesperes a nagyobb baj elkerülése érdekében, ami alatt a Hajdúdorogi Egyházmegye teljes felszámolását értette, azt javasolta Miklósy püspöknek, hogy fogadja el a nép akaratát és nevezze ki őt teljhatalmú püspöki biztosnak, s ezt a nunciatúrával is közölje.⁸⁵ Miklósy püspök természetesen elutasította a javaslatot, nem ismerte el a néhány nappal később megalakult Román Nemzeti Vikariátust sem és a nunciatúrától az engedetlen főesperes megbüntetését kérte.⁸⁶ A hadi események azonban nem neki kedveztek. A Nyíregy-

⁸³ Szamos 48 (1916. szeptember 19) 243, 2–3.

⁸⁴ *Az 1910. évi június 21-ére birdetett országgyűlés főrendibázának naplója. IV. kötet, XC. ülés, 1917. február 1, 302.*

⁸⁵ Romulus Marchiş szatmári főesperes jelentése Miklósy István hajdúdorogi püspöknek, Nagykároly, 1918. november 16. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1917–1925* (CA II. Textus/Fontes 4/4), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS ET AL., Nyíregyháza 2020 (a továbbiakban: *Források II/4/4*), 119–120.

⁸⁶ Miklósy István hajdúdorogi püspök átirata Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciának, Nyíregyháza, 1919. január 12. *Források II/4/4*, 149–151.

házát elfoglaló román csapatok letartóztatták, Debrecenbe hurcolták és arra kényszerítették, hogy írásban mondjon le a román egyházmegyéktől átcsatolt parókiákról.⁸⁷

Marchiş főesperesnek a kánonjoggal súlyosan ellenkező, önkényes lépésétől Radu püspök hivatalosan elhatárolódott, de a Szentszéktől azt kérte, hogy ő lehessen ezen egyházközségek ordináriusa.⁸⁸ A román katonai offenzíva sikerein felbuzdulva újabb és újabb levelekben sürgette a Szentszék válaszát. De ekkor már nemcsak a korábbi sérelmek orvoslása lebegett előtte célként, hanem merész távlatokban kezdett el gondolkodni. Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciust tájékoztatta arról, hogy Románia hamarosan a Tiszától a Dnyeszterig húzódó, 15 millió lakosú, hatalmas állam lesz, melyben a katolikusok ugyan kisebbségben lesznek, de az állam olyan szabadságot biztosít számukra, mely a legszebb reményekkel töltheti el őket. Amint lezárulnak a béketárgyalások, Románia azonnal tárgyalásokat kezd a Szentszékkal egy konkordátumról, aminek a megkötése semmilyen akadályba nem fog ütközni, mert az új román alkotmány mindenkinek szabadságot és vallási autonómiát fog biztosítani. Mindezek megteremtik a szükséges alapot ahhoz, hogy a Szent Unió ügye a fellendülés szakaszába jusson.⁸⁹ Radu püspök ezzel arra az elképzelésre utalt, amit a román görögkatolikusok előszeretettel vázoltak fel a Szentszék előtt: a román görögkatolikus egyháznak jó esélyei vannak az ortodoxok megnyerésére. A nunciust ugyanakkor nem hozta lázba ez az eszme. Szükszavúan továbbadta az információt a bíboros-államtitkárnak, de nem reagált a felvetésre.⁹⁰ Radu püspöknek se adatott meg, hogy az elképzelései valóra váltásán munkálkodhasson. Ugyan Románia szenátora lett, de egyúttal ez is okozta a tragédiáját: 1920. december 8-án a bukaresti szenátus ellen elkövetett bombamerényletben vesztette életét.

A vitatott parókiák sorsa 1919 tavaszán-nyarán eldőlt. A nunciatúra ekkor már nem tudott kapcsolatba lépni Miklósy püspökkel, a magyar kormány részéről pedig semmilyen érdemi reakció nem érkezett a szentszéki megkeresésekre. Mivel az érintett egyházközségek területe ténylegesen a román hadsereg ellenőrzése alá került, a Szentszék azokat 1919. május 10-én a nagyváradi püspök joghatósága alá rendelte.⁹¹ Néhány hónappal később Vasile Suciú, a gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegye helynöke

⁸⁷ *Források II/4/4*, 175–176.

⁸⁸ Radu Demeter váradi püspök és Vasile Suciú balázsfalvi káptalani helynök levele Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciushoz, Balázsfalva, 1918. december 6. *Források II/4/4*, 146–148.

⁸⁹ Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus püspök átirata Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciushoz a román görögkatolikus egyház jelenéről és jövőjéről, Balázsfalva, 1918. december 12. *Források II/4/4*, 126–127.

⁹⁰ Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nuncius jelentése Pietro Gasparri államtitkárnak, Bécs, 1919. január 8. *Források II/4/4*, 148–149.

⁹¹ Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nuncius dekrétuma Miklósy István hajdúdorogi püspöknek, Bécs, 1919. május 10. *Források II/4/4*, 172–173.

kérvényezte a székelyföldi külhelynökség harmincöt parókiájának visszasorolását a főegyházmegyébe, amit a Szentszék július 29-én ideiglenes intézkedésként elrendelt.⁹²

A parókiák tehát *de facto* visszakerültek az anyaegyházmegyékhez, de ez nem mindenkinek volt elegendő. Alexandru Niculescu kanonok (későbbi gyulafehérvár–fogarasi érsek), a román püspökök római képviselőjeként 1919 tavaszán azzal a céllal járta a szentszéki hivatalokat, hogy elérje a Hajdúdorogi Egyházmegye felszámolását: mint-hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye létezésének nincs jogalapja, – írja Niculescu – a románok azt várják, hogy egy szentszéki határozat adja meg neki a kegyelemdöfést.⁹³

A Szentszék természetesen nem volt partner a leszámolásban, mivel a Hajdúdorogi Egyházmegye felszámolása a szentség hírében elhunyt X. Piusz emlékének meggyalázásával lett volna egyenlő. Ugyanakkor már maga a szándék és annak hivatalos megfogalmazása is jól érzékelteti milyen mély sebeket okozott a románoknak az az intézkedés, mely a magyar görögkatolikusok évtizedes vágyának beteljesülését jelentette. Ahhoz pedig, hogy ugyanaz az esemény egyik oldalon fájdalmat, a másik oldalon pedig örömet okozzon, nem kellett más, mint az, hogy egy alapvetően lelkipásztori kérdés megoldása politikusok kezébe kerüljön.

FÜGGELÉK

I.

*Firczák Gyula munkácsi püspök kérvénye XIII. Leó pápához a magyar liturgia ügyében
Ungvár, 1896. november 14.*

(ÖStA HHStA MdA PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 259r–262v.

[MNL OL X 869, W 868 tekercs, 235–239. felvétel – gépirás])

Szentséges Atya!

Alulírott fiúi mély hódolattal vettem a „de Propaganda Fide” című Congregatió-nak f. évi szeptember hó 26-ról kelt 5693 számú átiratát. – Mielőtt azonban az abban foglalt disciplinaris rendeletet, melynek erejénél fogva, a magyar liturgia betiltandó a magyar liturgikus könyvek pedig megsemmisítendő, papságomnak és hűveimnek kihirdetném és végrehajtanám, mint főpásztor lelkiismeretemben kötelezve érzem magam trónod előtt térdreborulva Neked, Szentséges Atya, a következőket legmélyebb fiúi hódolattal becses tudomásodra hozni.

⁹² Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nuncius dekrétuma, Bécs, 1919. július 29. *Források II/4/4*, 186–187.

⁹³ Alexandru Niculescu kanonok, a román püspökök római prokurátorának felterjesztése Federico Tedeschini helyettes államtitkárhoz, Róma, 1919. március 21. *Források II/4/4*, 162–165.

A munkácsi, eperjesi és a nagy-váradai gör. kath. egyházmegyékben létező magyar ajkú hivek, számra nézve körülbelül 200.000, látva, hogy szláv testvéreik szlávul, román testvéreik pedig román nyelven végzik az istentiszteletet, e czimen még ezelőtt 100 évvel mozgalmat indítottak azíránt, hogy mint magyar nemzetiségűek a többi ajkú gör. kath. hivatkozva elkülönítve és önálló egyházmegyévé H.-Dorogh metropolissal alakulva önálló püspökkel és önálló magyar nyelvű görög liturgiával is birjanak. E mozgalom, Szentséges Atya, kezdettől fogva meleg pártolásra talált, nemcsak a hivatkozott, de b. e. püspök elődeimnél és főképp a magyar állam magas kormányánál is.

Hogy ezen állításomat beigazoljam, mindenekelőtt hivatkozom b. e. Bacsinszky András, munkácsi püspökre (1772–1809) a ki a hajdúdoroghi magyar hivatkozott lelki szükségleteit tekintetbe vette s kérelmükre megengedte, hogy náluk a szent beszédek kizárólagosan magyarul tartassanak a Sz. meneteknél az áldozárok is az epistolát és az evangeliumot magyarul olvashatják.

B. e. Bacsinszky András püspöknek eme kezdetleges engedményével a hivatkozott később nem voltak megelégedve, hanem hivatkozva magyar nemzetiségükre, és hivatkozva a szlávok és románok szláv illetőleg román istentiszteletére nagyobb kedvezményeket illetőleg egyenjogúságot követeltek. S e nagyobb engedmények kérésére az országban igen kedvező idő volt 1848/49-iki szabadságharc ideje, amikor a magyar nemzeti szellem e hazában felébredt és e hazának minden polgárát áthatotta és lelkesítette, egy-néhány magyar gör. kath. papot pedig akként ragadott magával, hogy ezek e hazafias szellemnek hatása alatt liturgikus könyveinkből egyes ódákat, tropárokat és sztrichirákat kezdtek fordítani magyar nyelvre s ezekből önálló ima- és énekkönyveket a hivatkozott részére kezdtek szerkeszteni. – Egy ily ima- és ének könyvet szerkesztett b. e. Roskovics Ignác h. böszörményi lelkész is, a mely imakönyv b. e. Popovics Bazil munkácsi püspök (1834–1864) által jóváhagyatott és terjesztetett is. – Ezen imakönyv terjesztésének az lett az eredménye, hogy b. e. Popovics püspök uralkodásának utolsó éveiben a magyar hivatkozott templomaiban a kántor és a hivatkozott éneke magyar lett. – Különben Popovics Bazil püspök 1865. évi november 9-iki 4125 sz. rendeletével expresse is megengedte, hogy a sz. misében az epistolák, s az evangelium olvasása, az áldozás előtti ima és a kántor éneke is magyar nyelven történhetik, egy úttal elrendelte azt is, hogy Csopey kanonok, Roskovics és Vályi fordításai gyűjtsenek össze és küldessenek föl Rómába; azonban Popovics püspöknek a következő 1864-ik évben bekövetkezett halála, ennek végrehajtását – a hosszú interregnum alatt megakadályozta.

Látván a h.-dorogi hivatkozott, hogy föllépésüket és buzgalmaikat siker koronázza, ezen időszak hazafias szellemétől ösztönözötten, 1868 évi április hó 18-án H.-Dorogra alakuló gyűlést hirdettek s arra az összes magyarajkú hivatkozott meg is hívták. – A gyűlésre mintegy 52 község 220 képviselője és 51 pap jelent meg. – A gyűlés Farkas Lajos városi hadnagy elnöke alatt meg is tartatott oly eredménnyel, hogy a gyűlésen küldöttségeket kijelöltek és menesztettek is b. e. Pankovics István, munkácsi püspökhöz (1866–1874) b. e. Simor János Magyarország hercegprímásához és a magyar állam magas

kormányához, kérve egy önálló magyar püspökség felállítását és a magyar lithurgia engedélyezését. Kérelmüket és buzgalmukat most is némi siker koronázta a mennyiben a nagyméltóságu vallás és közokt. m. kir. ministeriumnak 1873. évi szeptember 26-án, 25.899 sz. intézkedése folytán Pankovics István munkácsi püspöknek előterjesztése és jóváhagyása mellett a magyar g. kath. hivek szükséglete miatt Hajdu-Dorogon egy püspöki külhelynök részére a vallás lapból évi 3000 frtnyi fizetés utalványoztatott ki a püspöki külhelynöknek pedig kötelességévé tétetett, hogy a lythurgikus könyvek magyar fordításáról gondoskodik.

Az első püspöki külhelynök Hajdu-Dorogon b. e. Danilovics János kanonok, cz. apát volt, a ki, hogy említett kötelességének eleget tegyen, tényleg hozzá is fogott a lithurgikus könyvek fordításához. Költséget e könyvek fordításához és nyomtatására a nagyméltóságu m. kir. kultuszministeriumtól kapott munka segítséget pedig b. e. Pásztelyi János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspököktől nyert a kik 1875 évben melléje, mint a fordítási bizottság elnökéhez még egy 8 tagu bizottságot jelöltek ki, hogy a fordítás annál jobb és tökéletesebb legyen. E bizottság 1875 évben H. Dorogon össze is jött s ott főbb pontjaiban lefordította a Liturgikont és az Euchologiont. A Horologion később b. e. Danilovics János vikárius és Melles Emil kis-dobrai lelkész fordítása folytán látott napvilágot. – Végre Danilovics János vikárius buzgólkodása folytán a nép részére egy fordított „Énekkönyv” is bocsáttatott közzé, a mely a Triodion, Pentikostarion, Oktoichos és a Minea utrenyei és vecsernyeie énekeiből van összeállítva. – Ezen imakönyvet én, a magyarajkú g. k. nép magán használatára jóváhagytam; hogy ezáltal részint kéziratokban, részint nyomtatásban megjelent és szelvényben használt rossz fordításokat kiirtsam; részint, hogy a népnek hitéletét ezáltal fejlesszem és a templomba járást – a mai hideg világban – annál inkább fokozzam.

Hogy liturgikus könyveink fordításának engedélyezési joga Téged illet meg Szent-séges Atya, ezt az említett két püspök is elismerte, ami kitűnik onnét, hogy ők csak azon szándék és feltét alatt engedték meg a fordítást, hogy a h.-dorogi püspöki külhelynök annak idején e fordított könyveket Neked, Szentséges Atya, be fogja mutatni s arra apostoli áldásodat fogja kikérni, minek folytán ők a szoros értelemben vett liturgikus könyveket nem approbálták; azok használatát nem engedélyezték; sőt azok approbálására és terjesztésére nézve magokat illetékeseknek nem is tekintették. – Ezen állításom valódisága még onnét is kitűnik, hogy b. e. Pásztelyi János püspök 1883 évben márczius 3625 sz. rendeletének VII. pontjában papságának meghagyta, hogy ők ó-szláv nyelven végezzék az isteniszolgálatokat a magyar nyelv használatát pedig az isteniszolgálatoknál csak oly mértékben engedte meg, a milyen mértékben az a latin egyházban is használatban van sőt ezen rendelet vétőit ellen fegyelmi eljárást is helyezett kilátásba.

A hajdu-doroghi vikariatusságban működő papok azonban b. e. Pásztelyi János püspöknek fent említett tiltó rendeletét nem igen vették figyelembe, amennyiben a magyar szellem és a hazafiasság terjesztése miatt igen meleg pártolásra találtak a magyar

kormányánál, b. e. Pasztelyi János püspök pedig látva e fegyelmetlen és elbizakodott papokat, ellenök fegyelmi eljárást nem mert foganatosítani, félve, nehogy a magyar szellem üldözőjeként tűnjék fel, papjai pedig mint a „magyarság vértanúi” ünnepeltessenek a hirlapokban. S e politikai körülmény, bátran mondom, egyrészt szülő oka annak, hogy H. Dorogh városában már 1868 óta törvénytelenül kisebb-nagyobb mértékben magyar nyelven miséznek. Ezekből tehát Szentséges Atya, láthatod, hogy H.-Doroghon a politika és a hazafiság hozta létre a lythurgiában a jelenlegi fegyelmetlen állapotot.

De ezeken kívül még azt is megjegyzem, Szentséges Atya, hogy a jelenlegi millenaris évben, a mikor a h.-doroghiak újlag az önálló püspökség felállítását szorgalmazták, ismét a hazafiság és az említett körülmény volt azon indító ok a mely az Ujhelyi Andor h.-dorogi lelkésznek bátorságot adott arra nézve, hogy ő a budapesti egyetemi templomban f. é. június 27-én, – a fegyelem ellenére – magyar sz. misét szolgált. Mielőtt ezen magyar miséről a lapokból értesültem, haladéktalanul magam elé citáltam az illetőt; és akkor ő szóval, később pedig rendeletem következtében írásban nyilatkozott a történetek felől. És magáról a misézésről az adott írásbeli válasza következő: „Midün ama sz. mise elvégzésére Budapestre indultunk, magammal vittem mindenféle szertartásunkhoz tartozó felszerelést s így egy ó-szláv nyelvű Liturgikont is. S valamint itthon, úgy Budapesten is a sz. mise lényegét a kánont, mit imádkozva olvasni kell, ó-szláv nyelvű liturgikonból olvastam.”

Szentséges Atya! Elismerem és fájlalom, hogy a h.-doroghi külhelynöki vikariatuságban a szertartási disciplina már 28 év óta megzavartatott, de nem bomlott fel a hitélet, a ragaszkodás sz. Péter székéhez, az ép és erős most is, mint volt valaha. Ép ezért én fiui bizalommal fordulok Hozzád Szentséges Atya, hogy te a magyar nép lelki szükségleteit vedd tekintetbe szertartási fegyelmoket a te ismert bölcsességed szerint akként rendezd, hogy mind az egyházi fegyelemnek, mind a hazafiasságnak elég legyen téve, és hogy minden nagyobb collisiók annál is inkább kikerültesse; mert legújabb országos törvényeink most, magát a felekezetenélküliséget is oltalmukba veszik. Én részemről a mai viszonyokat szem előtt tartva, e magyar nép részére a ruthén egyház lythurgiája és lythurgikus könyveinek használata mellett a következő engedmények megadását mély alázattal ajánlani bátorkodom:

- 1.) Hogy náluk mindenféle egyházi oktatás és magán ájtatosság magyarul tartassék.
- 2.) Hogy az áldozárok azon magyar-ajku gör. szertartásu parochiakon melyek a püspök által taxative megjelöltetnek, minden istenszolgálatnál, a melyen a nép tömegesen részt vesz sőt magánál a sz. misénél is, az ekteniákat az ekfonézis kivételével magyarul mondhasák, ezenkívül az epistolát és az evangeliumot is magyarul énekelhessék, ezenkívül az áldozás előtti imát is magyarul mondhasák.

- 3.) Hogy minden istenszolgálatnál a melyen a nép tömegesen részt vesz az Egyházi Typik olyképen tartassék be, hogy a kántor szláv éneke mellett a nép-ének magyar legyen.
- 4.) Végre ezen egyházi ének rendezésével a két ruthén megye egyik püspökét megbízni méltóztassék oly föltétel alatt, hogy a kántor és a nép részére összeállított „Énekkönyvet” jóváhagyás végett a „de Propaganda Fide” című Congregationnak mutassa be.

Alázatteljes kérelmemet szabad legyen a következő okokkal támogatnom:

- 5.) A h.-doroghi vikáriatuságban a tiszta szláv nyelvű lythurgiát visszaállítani teljesen lehetetlen, amennyiben a nép már hozzászokott saját magyar egyházi énekéhez, azt 100 év óta gyakorolta s az által vallja a maga hitét is; most e néptől ezen egyházi éneket elvonni annyit jelentene, mint őt mostani ájtatos hitéletében háborgatni, abból kifogatni és esetleg a haeresisnek kiszolgáltatni.
- 6.) A magyar nép látva, hogy szláv testvérei szlávul, román testvérei románul végeztetik a sz. misét is, ő pedig, ha még az énektől is meg lesz fosztva, jogában sértett lesz is feloldozottnak fogja magát hinni a tilalomtól és az engedelmisségtől az egyházi hierarchia iránt és könnyen átsapphet a szakadárokhöz, a kiknél már helyenként magyarul is miséznek. Ettől pedig azért lehet félni, minthogy egyes dühös agitátorok röpiratokat bocsájtanak a hivek közé és az Apostoli Szentszéket előtte ellenségeként tüntetik fel.
- 7.) A nép assistentiáját az isteni szolgálatoknál a latin egyház is respectálja, amennyiben megengedi a népnek saját nyelvű énekét; – azt hiszem, hogy annyira a magyar nép is érdemes a görög rítusban. A különbség azonban a két egyház között abban van, hogy a görög egyházban a nép még most is a chorusban van s így a nép magyar énekének a choralis könyvekből összeállítottnak kell lenni.
- 8.) Az áldozárok részére az ekteniák elmondását ekfonezis nélkül magyar nyelven, az epistola és az evangelium éneklését szintén magyar nyelven azért kérem, minthogy a szent misének eme részei szertartásunkban a diákonus énekei s ezenkívül lithurgiánkba a nép assistentiája miatt vannak beékelve.
- 9.) Végre a nép magyar énekét az isteni szolgálatoknál és a sz. misénél is azért megengedhetőnek és szabályzandónak ajánlom, mert ez által a megbolygatott egyházi fegyelem törvényesen helyre fog állani és a hazafiságnak is elég lesz téve ellenkező esetben a magyar énekek kitiltása a templomból a püspököt a magyar közvélemény előtt oly színben tüntetné fel, mintha ő a magyar nyelvnek ellensége és a pánszláv eszméknek terjesztője s előharczosa volna.

Egyébiránt fiui kegyeitem és hódolatom jeléül Szentséged apostoli trónjának zsá-molya elé borulva, mély alázattal vagyok

Ungvárott, 1896. november hó 14.

Szentségednek Krisztusban legengedelmesebb fia:

Firczák Gyula s. k.
munkácsi püspök.

2.

*Vászary Kolos hercegprímás, esztergomi érsek felterjesztése Mariano Rampolla
szentszéki államtitkárhoz
Budapest, 1897. január 7.*

(ÖStA HHStA MdÄ PA XL Interna 1–396 Liasse XXXVII. fol. 236r–24 or.
[MNL OL X 869, W 868 tekercs, 230–234. felvétel – gépírás])

Főmagasságu és Főtisztelendő Ur! Mélyen tisztelt Uram!

A magyar lythurgia kérdése, miután a S. Propaganda Congregatióának e tárgyban a magyarországi gör. kath. püspökökhöz intézett döntvénye, ki által, s mi módon, nem tudni – közhirré vált, mindegyre nagyobbodó mérvben foglalkoztatja és izgatja úgy a magyar ajku gör. katolikusokat, kik hazafias lelkesedéssel csüggnék azon kívánságu-kon, hogy a magyarság számára magyar nyelven tartassék a sz. lythurgia, mint pedig az államférfiakat, kik a közérdek szempontjából kedveznek e mozgalomnak.

A hivek lelkiületében lappangó tűz, kik egyébként a Szent Székhez ragaszkodnak, újabb tápot nyer azok részéről, kik szent vallásunk iránt gyűlölettel viseltetnek; vagy olyanok, részéről, kik a magyar faj iránt irigységgel viseltetnek; mások részéről kö-zönbösségből melylyel minden vallást tárgyalnak; mások részéről a szakadárság iránti hajlandóságból, ismét mások részéről az eretnokség iránti tekintetből. – A kérdésnek magán összejöveletekben, s a hírlapokban való tárgyalása a hiveket és a papságot mind-inkább elkeseríti; heves támadásokra szolgáltat alkalmat a Szent Szék ellen a magyar nyelvnek az istentiszteletből való kitiltása miatt; végül pedig minden tiszteletet és fe-gyelmet felforgat, úgy, hogy az általános eszmezavarból magára a Sz. Unióra baj és veszedelem háramolhat, ha csak ideje korán alkalmas módon annak eleje nem véte-tik. – Nyíltan mondogatják, s egyben tanácsolják, s ajánlják az egyesült hiveknek, hogy térjenek a szakadárságra; legyenek eretnekekké; alakítsanak, amennyiben az újabb hazai törvények azt megengedik, „tekintet nélkül a pápára” új egyházat, vagy

mint mondják magyar felekezetet. Látva a törekvések és szándékok eme zűrzavarát; tekintve az anyaszent-egyházat s annyi hívő lélek üdvét fenyegető veszélyeket; tekintetbe véve a házára is háramló bajokat, kötelességemnek ismertem Főmagasságodat, ki az egyház legfőbb kormányzatában részt vesz, tájékoztatni, s Főmagasságod útján az Apostoli Széknél orvoslást keresni. – Kétségtelen ugyanis, erős hitem, s mindenkor hirdetem, hogy szertartási ügyekben bármit is rendelni, változtatni, újítani, hozzáadni, vagy elvenni egyedül az Apostoli Székhez tartozik, amely a kérelmek teljesítésében avagy megtagadásában minden más hatalomtól teljesen függetlenül jár el, s bölcs elhatározásában nem indul ki más szempontból, mint a mit az egyház java és a hivek üdvé előír.

Nem is arról van egyébként a jelen esetben szó, hogy mit ír elő a törvény? Hanem arról, mit tanácsos tenni? Az Apostoli Széknek kell valamit tennie, a kedélyek megnyugtatósára s a lelki veszedelem elhárítására. Főmagasságod szíves engedelmséggel előadom, mit tartok legközelebb teendőnek.

Az Apostoli Szék ne döntsön ez idő szerint se a magyar lythurgia javára, sem pedig ellenére. Ne döntsön a javára, nehogy az engedmény a hierarchikus hatalom rovására kicsikartnak tűnjék fel; de ellene se döntsön, nehogy az elkeseredett hiveknek a szakadarságra vagy eretnokségbe utat nyisson. Ellenben hagyja meg nekem, az Apostoli Szék, mint az ország primásának, hogy a szóbanforgó ügyben azon gör. kath. püspökökkel, kikhez a magyar ajkú gör. katolikusok tartoznak, tanácskozzam érdemlegesen tárgyaljak. Mihelyt közhirrre válik, hogy az Apostoli Szék hozzáfogott a kérdés tárgyalásához s határozathozatalhoz való előkészítéséhez, a reménység és a várakozás a kedélyeket megnyugtatta, idő folytával pedig – amennyiben az ügy tanulmányozása, a szükséges adatok beszerzése évekre is kinyújtható – teljesen lecsendesíti.

Ha pedig minden, mi a végleges döntéshez kívántatik, a Szt. Szék előtt lesz, időközben a kedélyek is lecsillapulván döntsön az Apostoli Szék bölcs belátása és képességéhez képest.

Ily módon reményelem, hogy az ügynek is használva lesz, másoldalról a kormánynak mely a parlament részéről erős nyomás alatt áll, engem pedig, hogy az apostoli Szent Széknél közbenjárjak, folyton sürget alkalom nyílik a szabadulásra és megkönnyebbedésre.

Egyébként bármint határozzon az Apostoli Szék mély tisztelettel és hódolattal fogom fogadni, csupán azt óhajtom és kérem, hogy elhatározott s a bajok megelőzésére irányuló szándékát velem idejekorán közölni sziveskedjék.

Engedje meg Főmagasságod, hogy magamat kegyeibe ajánljam a ki legmélyebb tisztelettel és alázatos kézsókkal vagyok,

Budapest, 1897. évi január hó 7-én

Főmagasságodnak alázatos szolgája

Vaszary Kolos s. k.

bibornok, Magyarország Herczeg-primása, esztergomi érsek.

Az eredetivel egyezik. – Esztergom 1898. január hó 5.

Br. Gudenus Arthur főszentszéki jegyző. –

VÉGHSEŐ TAMÁS

THE IMPACT OF THE HUNGARIAN GREEK CATHOLIC MOVEMENT AND THE
ESTABLISHMENT OF THE EPARCHY OF HAJDÚDOROG ON HUNGARIAN-ROMANIAN
RELATIONS IN THE YEARS PRECEDING THE TREATY OF TRIANON

The establishment of the Eparchy of Hajdúdorog in 1912 was a highly publicised event in the years preceding the First World War. The Holy See, King Franz Joseph as patron and the Hungarian government intended the new unit of ecclesiastical government to offer more efficient pastoral care primarily to Byzantine-rite Catholics of Hungarian mother tongue and Hungarian identity. The establishment of the Eparchy was an important milestone in the decades-long struggle of Hungarian Greek Catholics, although the main objective of securing the liturgical use of the Hungarian language was not achieved. This the Holy See found unacceptable, which position was shared also by the Hungarian Catholic supremacy and the Romanian Greek Catholic hierarchy. Although by 1912 a consensus had emerged in the contemporary Greek Catholic public opinion concerning the legitimacy of the new Eparchy, the national political considerations that were at the forefront of its implementation led to vehement protest from Romanian Greek Catholics. And not without reason, as several parishes from the Eparchies of the Romanian Greek Catholic Metropolitanate (primarily from that of Nagyvárad [Oradea today]) were reassigned to the new Eparchy despite the fact that their Hungarian character was disputed vehemently, albeit mostly rightly, by the hierarchs responsible for them. As a result, the way in which the Eparchy of Hajdúdorog was established opened up yet another zone of conflict in the already tense Hungarian-Romanian relationship and contributed to the failure of the Romanian Pact proposed by Hungarian Prime Minister István Tisza. The seriousness of the conflict can be illustrated by the bombing attempt against István Miklósy, the first Bishop of Hajdúdorog, in Debrecen in February 1914, the justification for Roma-

nia's entry into the war during Matthias Erzberger's secret negotiations in Bucharest, the confrontation of the Romanian Greek Catholic lower and higher clergy in Hungary with the Hungarian state in the autumn of 1918, as well as the various manifestations of hot temper and the occasional acts of violence accompanying these events.

Drawing on contemporary sources, the paper describes the impact of the presence of the Hungarian Greek Catholics, their movement and the establishment of the Eparchy of Hajdúdorog on Hungarian-Romanian relations in the years preceding the Treaty of Trianon.

TAMÁS VÉGHSEŐ